

Els jueus de Puigcerdà a L'Edat Mitjana.

Ha Yehudim Be Tkufat

Yemei Ha Beinaim¹

© (l'autor/a)

Reservats tots els drets. Està prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment, compresos la impressió, la reprografia, el microfilm, el tractament informàtic o qualsevol altre sistema, així com la distribució d'exemplars mitjançant lloguer i préstec, sense l'autorització escrita de l'autor.

Autora: Cristina Llobart i

García

¹ Traducció a l'hebreu del títol del TFC feta per el bon amic Ariel Zutel, d'Israel.

Tutor: Joan Campàs i
Montaner
Consultora: Begonya Enguix i
Grau

Agraïments:

A la padrina i al seu llinatge, al Modest per suportar-me, a tots els professors de la Universitat que de manera directa o indirecte m'han conduït cap aquí, a S.F. per què, sense saber-ho, ha estat present des de l'inici fins al final del treball, a l'Ariel Zutel, per la traducció a l'hebreu i per descomptat a Salomó Vidal, Regina Decza Grassa, Juceffi Peyriz, Astruch Crexent, i a tots els jueus que un dia van triar Puigcerdà per viure.

A tots ells moltes gràcies.

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ..... 3

Capítol 1.-QUATRE NOTES ESPARCES PER ENTENDRE LA COMUNITAT

JUEVA DE L'ÈPOCA.....7

- L'origen de la comunitat
- La religió i els costums
- Els jueus en els regnes cristians i a l'Al- Andalus

Capítol 2.-L'ARRIBADA DE LA COMUNITAT JUEVA A PUIGCERDÀ; PER QUÈ, COM I QUAN S'INSTAL·LEN A PUIGCERDÀ14

- Com, quan i per què?
 - La via històrica
- Causes socials, polítiques i econòmiques
- Fonts històriques
 - Origen historiat dels jueus Puigcerdanesos

Capítol 3.-L'ESTANÇA; EL CALL de PUIGCERDÀ.....25

- El Call de Puigcerdà
 - Introducció: generalitats d'un Call
- L'espai físic: ubicació i descripció
 - Els obstacles i les llums de la història
 - El call a la llum dels documents
 - Parts del call i llocs pertanyent a la comunitat jueva
- L'espai humà: relacions entre jueus i cristians; segregació o paral·lelisme?
 - L'Aljama de Puigcerdà
 - L'alimentació
 - La capa judaica i la roda o cercle
 - Organització familiar
 - La Caricatura
 - El joc i la pobresa
 - Els noms
- L'espai material:
 - L'arquitectura

- L'aixovar.
 - La llàntia de *Hannukah*
 - El segell àrab
- Les restes alimentàries

<u>Capítol 4.-L'EXPULSIÓ</u>	49
- <u>La Inquisició</u>	
- <u>L'Expulsió</u>	
<u>Capítol 5.-CONCLUSIÓ</u>	59
<u>ANNEX 1</u>	60
<u>BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA</u>	64

INTRODUCCIÓ

L' objecte d'estudi és la comunitat jueva medieval de Puigcerdà, col·lectiu que es diferencia de la resta de comunitats puigcerdaneses de l'època per un perfil religiós diferenciat i a la vegada, ja a la fi de la seva estada, exclusiu.

Si es vol centrar més l'època s'ha de parlar dels segles XIII al XV, ja que anteriorment no hi ha referències jueves a la Vila, i posteriorment com es veurà són expulsats o anul·lats com a comunitat.

La recerca vol fer un compendi de tot allò que fa referència a aquesta comunitat a partir dels treballs d'historiadors i arqueòlegs.

Quant al buidatge de fonts arxivístiques dir que la feina està feta; la feina es va fer no fa massa de la ma de Claude Denjean (2004) a qui es cita en la bibliografia. El buidatge de l'arxiu per tant poc aportarà de nou, que no s'hagi dit, però quant a material arqueològic tant de tipus urbanístic com de l'aixovar presentarà novetats respecte estudis anteriors, ja que a l'actualitat s'ha excavat, novament, la zona del Call.

Es vol sintetitzar i si s'escau aprofundir en aspectes de caràcter general i extrapolar-los al cas puigcerdanès.

Per tant, el projecte té inicialment dues vies una basada en dades locals i l'altre basada en dades generals sobre aquesta comunitat que serviran per explicar el per què del cas puigcerdanès.

El treball s'estructura bàsicament a partir del factor temps. S'ha cregut que era una bona manera per seguir el fil conductor . Consta d'una introducció , que el lector té actualment entre les mans i segueix d'un capítol introductor sobre la cultura jueva titulat "quatre notes esparces per entendre la comunitat jueva de l'època" que centra la qüestió de manera general i sobretot dóna les pautes per entendre aquesta comunitat.

Els següents capítols ja s'estructuren a partir del factor temps, que serà clau i ho podem emmarcar dins un període que podria anar des de 1260 fins a 1493. L'estructura segueix l'eix: Inici-Estança i Expulsió de la comunitat jueva a Puigcerdà, capítols que es titulen Capítol 2.-L'arribada de la comunitat jueva a Puigcerdà; per què, com i quan s'instal·len a Puigcerdà , Capítol 3.-L'estança; el call, Capítol 4.-L'expulsió.

En el primer capítol es parlarà de: l'origen de la comunitat, de la religió i els costums(l'any jueu, la Torà, la circumcisió, dels sefardites en general, dels personatges més destacats, etc.). Serà un capítol de caire general.

En el segon el que es pretén es saber com i per què la comunitat jueva s'estableix a Puigcerdà. Per quins motius Puigcerdà, població allunyada i muntanyosa es converteix en un lloc clau per a la població jueva, especialment la que ens arribarà des del nord. Les causes de tot plegat s'expliquen en aquest capítol però es pot avançar la importància econòmica i social, així com diverses causes polítiques com a agents causants d'aquesta immigració.

L'estança; El Call és el capítol central i més extens, en ell es descriu tot allò que fa referència a la comunitat jueva de Puigcerdà de manera específica i que es desprèn directament d'allò material o documental, és a dir, és l'essència del TFC, descriu detalladament la zona del call, l'urbanisme, els límits, les referències, els habitatges, els espais comunals, la Sinagoga, etc. Recull des de relacions amb la comunitat cristiana de tipus notarial, mercantil, jurídic, etc., fins a fets documentats relacionats amb la mateixa comunitat, per exemple el tema de la capa judaica, el problema de l'alimentació, els dos incendis que van haver dins el call, la hipotètica localització del cementiri, etc. Així com, a través de l'aixovar trobat, estableix certs estils de vida.

El capítol quart recull tot el que fa referència a l'expulsió dels jueus de Puigcerdà, que com sabem es va produir l'any 1493 i no 1492 com va passar a Castella i Aragó. Però abans d'arribar a 1493 fa esment d'una sèrie de fets i d'anys complicats per aquesta comunitat; època difícil, en la que es van accentuant els odis, les rancúnies, el malestar i que porten a una etapa extremadament complicada que finalment acaba desencadenant l'expulsió. El fet és que no és difícil només per els jueus sinó també per els cristians; és recordem, temps de pestes, males collites i carestia generalitzada. Els jueus en seran les víctimes, se'ls acusarà de provocar la pesta i de tots els mals dels cristians. Arrel d'aquests fets la Inquisició els intentarà eliminar, al igual que ho va fer amb els càtars. Fins que finalment es decreta l'expulsió.

D'aquesta manera el treball intenta respondre preguntes, com ara, qui era aquesta comunitat medieval tan important que va fer de Puigcerdà un lloc destacat en els negocis i en els diners, quan van arribar-hi, i quan van ser obligats a marxar, per què van triar Puigcerdà, on van marxar quan se'ls va expulsar, per què l'any 1493 encara hi havia jueus a Puigcerdà si hom sap que l'any 1492 un edicte reial obligava a marxar a tots els jueus de territori castellà i aragonès, on es van instal·lar, com vestien, què menjaven, com i on s'enterraven, així com saber si hi havia sinagoga a Puigcerdà i on era, si hi van haver molts conversos i un llarg etcètera..

La hipòtesi del treball vol demostrar al lector que la comunitat jueva de Puigcerdà va ser una comunitat important en l'època, tot i viure a l'ombra de comunitats jueves com la de

Girona, Cervera, Barcelona o Perpinyà. Aquesta hipòtesi queda reflectida en aquest treball, però val a dir que les fonts documentals i les arqueològiques per estudiar aquesta comunitat són escasses fet que dificulta la demostració, el problema rau en l'incendi del 1936 que va mullar i cremar fonts històriques de l'època tractada així com les dificultats d'excavació que presenta a l'actualitat la zona del Call .

El destinatari és un subjecte obert, aquest compendi tant pot servir per els amants de la història com per als puigcerdanesos interessats en saber qui eren i com vivien aquella gent que tenien "assignada" una zona entre els actuals carrers de Sant Agustí, la Rambla Josep Maria Martí i la prolongació del carrer Major.

Referent a la bibliografia dir que està basada en monografies, articles, fonts arxivístiques i documents que tracten el tema de manera específica, general o metodològica, i a més les fonts arqueològiques ens ajudaran a donar un cop d'ull a la vida quotidiana, aquella que no consta en els actes notariais: l'alimentació, el vestit, els estris, etc.

El material base està format per fonts textuais, més ben dit, per les poques fonts textuais que ens han arribat i les recopilacions del treball d'historiadors com Denjean(2004), Vidal(1992), Mercader(1994) i altres que o bé llegeixen les fonts textuais o bé les fonts materials, i seran aquestes dades materials, que hi puguin haver, les que com s'ha dit aportaran dades noves gràcies a aquesta nova etapa d'excavacions.

La metodologia seguida es basa l'anàlisi de continguts d'obres seleccionades, ja que el tema és força delimitat, per això a part de la xarxa de Biblioteques públiques de Catalunya que han facilitat bibliografia que tenen en catàleg, s'ha consultat l'arxiu Comarcal de Cerdanya i molt especialment al Sr. Bosom, arxiver, i al Sr. Mercadal, arqueòleg. Per tant estariem davant d'un procés inductiu.

L'arqueologia és una eina bàsica per entendre comunitats allunyades en el temps: els utensilis, l'epigrafia, l'urbanisme donen peu a parlar dels jueus que van viure en aquest Call.

El material textual s'ha obtingut des de les biblioteques públiques i les del consorci universitari, uns en format llibre, altres en articles, i a més el gran nombre d'articles que PCI full text oferta de revistes com *Sefarad*, *Hispania*, etc.

La tria de material s'ha fet tenint molt en compte el caràcter local de la recopilació, és a dir, s'ha donat prioritat al material que tracta dels jueus puigcerdanesos. Un cop recopilades aquestes dades s'han ampliat amb materials que tracten temes relacionats amb jueus rossellonesos i catalans, i dir també que s'han obviat comunitats jueves d'Al-andalus o de regnes cristians per ser massa allunyades geogràficament.

Quant a l'anàlisi del material bàsicament tindrà un caràcter històric, per exemple, a l'hora d'analitzar per què a Puigcerdà no s'expulsen els jueus fins 1493, la resposta serà per raons polítiques que van fer que els comtats del Rosselló i la Cerdanya el 31 de març l'any 1492, data de l'expulsió dels Reis catòlics, no depenien del regne de Castella, posteriorment es torna a mans dels castellans i automàticament l'any 1493 s'edita l'expulsió dels últims jueus, entre els que figuren els puigcerdanesos.

Com ja s'ha dit s'ha basat l'anàlisi a partir de tres "buidatges":

- general per a tot allò que fa referència a la cultura jueva.
- un anàlisi de dades que fa referència a les comunitats del Rosselló i la Cerdanya i també veure el cas gironí, per qüestions de proximitat i relacions polítiques.
- I ja, per acabar, un buidatge molt més acurat del cas puigcerdanes.

És a dir, s'ha relacionat el cas de Puigcerdà amb allò corrent a l'època i a la cultura jueva.

Es creu que és una bona manera si tenim en compte la poca documentació existent.

CAPÍTOL 1

QUATRE NOTES ESPARCES PER ENTENDRE LA COMUNITAT JUEVA

1.-L'ORÍGEN DE LA COMUNITAT

La història jueva comença fa, aproximadament, uns 4000 anys, amb els Patriarques Abraham, el seu fill Isaac i el nét Jacob.

A Mesopotàmia es van trobar uns documents datats entre el 2000 i el 1500 aC que corroboren l'esperit nòmada d'aquest poble, tal i com reflexa una altre "font documental": la Bíblia.²

És la Bíblia la que s'encarrega de relatar els inicis d'aquesta comunitat, en especial el Gènesi, és aquí on trobem un passatge en el que se'ns explica com Abraham és cridat des d'Ur per anar cap a Canàa³ per formar un nou poble que creurà en un sol Déu:

"6 Abram va travessar el país fins al santuari de Siquem, a l'Alzina de Moré. En aquell temps els cananeus ocupaven el país. 7 El Senyor s'aparegué a Abram i li digué: "A la teva descendència donaré aquesta terra." I allà mateix va construir un altar al Déu Etern que se li havia aparegut. 8 D'aquell paratge es traslladà a la muntanya, a l'orient de Betel, i hi va plantar les seves tendes; entre Betel, a l'occident, i Ai, a l'orient. En aquell lloc, va alçar un altar al Déu Etern i va invocar el seu nom. 9 Després, Abram anà avançant, fent acampades, en direcció al Nègueb."⁴

La fam va envair Canàa i les dotze tribus israelites de la fundació van marxar cap a Egipte on van ser sotmesos a l'esclavitud. (a: Gènesi 43 v.18) Després de 400 anys, Moisès, segons la mateixa font, elegit per Déu va treure el pes de l'esclavatge al poble israelita i els va retornar a la seva terra(aproximadament cap a l'any 1300 aC). Van estar, diuen, quaranta anys per el desert del Sinaí, lloc on es van forjar com a nació i van rebre LA TORÀ on hi figuraven els deu manaments:

Sortida dels israelites d'Egipte⁵:

"37 Els fills d'Israel van marxar de Ramsès cap a Sucot en nombre d'uns

² La Santa Bíblia. (1962). Barcelona: Editorial Planeta.

<http://www.mfa.gov.il/mfa/facts%20about%20israel/historia%20-%20introduccin>

³ La Santa Bíblia. (1962). Barcelona: Editorial Planeta Gènesi 12 v. 6-9

⁴ La Santa Bíblia. (1962). Barcelona: Editorial Planeta <http://www.ibecat.org/BIBLIA/index.htm>

⁵ La Santa Bíblia. (1962). Barcelona: Editorial Planeta a el Pentateuc, Èxode 12 v.37-42

sis-cents mil homes a peu, sense comptar les criatures. 38 Amb ells va marxar també una multitud de gent de tota mena i grans ramats d'ovelles i de vaques. 39 I, de la pasta que s'havien endut d'Egipte, van coure coques àzimes, ja que no havia tingut temps de fermentar. Quan van ser expulsats d'Egipte, no podien entretenir-se i no van preparar provisions per al viatge 40 El temps que els fills d'Israel van estar a l'Egipte fou de quatre-cents trenta anys 41 El mateix dia que es complien els quatre-cents trenta anys coincidí exactament amb la data de sortida dels esquadrons del Senyor del territori egipci.42 Aquesta és nit de vetlla solemne al Senyor Etern, per haver-los tret de la terra d'Egipte: és aquella nit del Senyor, de solemne observança per a tots els fills d'Israel en totes les seves generacions.⁶

Des de llavors, any rera any, els jueus celebren la *Pesaj*(Pasqua), el *Shavuot*(Pentecostés) i el *Sucot* (festa dels Tabernàculs, per celebrar i commemorar el que va passar en aquells anys).⁷

Els següents dos segles els van dedicar a conquerir la terra israelí, deixant la vida nòmada i establint-se essent camperols, artesans, etc.. Arribats a aquest punt necessitaven un cap visible per fer la unió tribal front als filisteus (poble marítim de l'Àsia Menor).

El primer rei va ser Saúl cap al 1020 aC a qui el va seguir DAVID(1004-965aC) que és el gran rei jueu, va unir les dotze tribus, va fer prosperar el país econòmicament i bèl·licament i va de Jerusalem el gran *axis mundi*.

El regne de Salomó es va anar deteriorant, hi havia una tribu(la del monarca) que no rebia el mateix tracte que les altres, fet que va provocar una gran escissió. A la mort de Salomó l'any 930aC, el territori es va dividir en dos regnes: al nord el regne d'Israel(format per deu tribus) al sud el regne de Judea(format per la tribu de Judà i Benjamí). El regne d'Israel va fundar capital a Samaria, durant 200 anys, i el de Judà a Jerusalem aproximadament durant 400 anys.

L'expansió de L'Imperi Asiri va comportar la conquesta d'Israel(722aC) i el poble es va veure forçat novament a l'exili. Babilònia per la seva part va conquerir Judea, va destruir Jerusalem i el Temple l'any 586 aC i igualment se'ls va forçar a l'exili. És en aquest període d'exili on el poble jueu aprèn a viure la fe i la seva cultura lluny de casa.

⁶ <http://www.ibecat.org/BIBLIA/index.htm>

⁷ <http://sefarad.rediris.es/>

El retorn de Sion va ser a partir del 538 aC uns 50000 jueus van protagonitzar el primer retorn cap a Israel, sota la guia de Zorobabel(descendent de la casa de David), el segon retorn va ser amb Esdràs l'escriba. És llavors quan es construeix el segon temple d'Israel, els murs, la Gran Assemblea, tots ells, fets que van marcar el segon estat jueu. En aquesta època els jueus van estar sota domini persa(538-333 aC) i hel·lenístic Ptolomeu(333-63 aC).

En el IV abans de Crist Alexandre Magne conquereix la terra i permet el culte, els grecs però van prohibir-lo l'any 166 aC i va comportar una gran revolta. L'any 164 aC es va purificar el temple, fets que es celebren en la festa del *Janucà* i finalment l'any 129 aC s'aconsegueix la independència.

Del 63 al 313 de la nostra era Israel va estar sota l'Imperi Romà, Herodes l'any 37 aC era designat rei de Judea, per els romans. L'any 6, després de la mort d'Herodes, Judea és administrada directament per Roma, el poble es violenta i l'any 66 dC hi ha una revolta general, Titus, l'emperador Romà, va guanyar i va destruir el temple l'any 70 dC.

2.-LA RELIGIÓ I ELS COSTUMS

La religió

En aquest apartat es mostren les nocions bàsiques pertanyent al ritual jueu.

Per un jueu el ritual religiós comença amb el naixement, si és nen als vuit dies s'ha de circumcidar, segons el pacte bíblic entre Ha-Shem i Abraham, als tretze anys, el noi celebra a la sinagoga la seva *Bar-Mitzvá* o majoria d'edat religiosa en la que es posarà el braçalet i podrà llegir la Torà a la Sinagoga(les nenes tenen la seva, s'anomena *Bat-Mitzvá* i es dona a partir del segle XIX). Una altra festa important és el matrimoni que està formada per el *Nissím* (cerimònia) i la *Ketubá* (contracte).⁸

LA SINAGOGA és el temple jueu, està situada a l'Orient, cap a Jerusalem. Homes i dones estan separats. La Sinagoga és temple i a la vegada centre d'instrucció o escola talmúdica. El dia sagrat és el dissabte, *Shabbát*. En les festes i cerimònies es llegeix *La Torà*, l'ofici està dirigit per *Rabins* i ajudats per *Cohens*.

Com tota religió està basada en un calendari ritual marcat per unes festes a seguir:

- *El Rosh Ha Shaná*, a la tardor és l'any nou. És una festa alegre. D'acord amb la Torà és una festa d'un dia⁹, però es celebra en dos dies, ja que degut a la Diàspora es fa

⁸ <http://sefarad.rediris.es/>

⁹ Levític. 23:24, N. 29:1

difícil concretar una data que vagi bé a tots els punts del planeta on hi ha jueus. Aquesta festa senyala a més l'inici dels deu dies de penitència anuals.

- *El Yom Kippur*, és el dia del perdó a Déu i als homes, és el dia més sagrat del calendari jueu, el *Shabbát de Shabbáts*. Als que han demanat perdó, se'ls hi dona un bon i pròsper any nou. Durant el *Yom Kippur* s'imita als àngels celestials quedant prohibit: beure i menjar, perfumar-se, tenir relacions sexuals, rentar-se i portar sabates de cuir.

- *El Shavuot* o Pentecostés on es recorda l'estada hebrea al Sinaí bíblic.

- *La Hanuká* o de les llums que recorda la purificació del segon temple de Jerusalem

- *La Purim* o de la sort (té un punt més aviat pagà)

- *La Tub'shevat* que es celebra per els voltants del 15 de febrer o Shevat i inicia la primavera israelí.

- *La Peshá* o Pasqua que és la més important; commemora l'èxode d'Egipte, el miraculós viatge pel Mar Roig, el record a Moisès, és a dir tot allò que es relata a l'Èxode de la Bíblia.¹⁰ La celebració comença després de la posta de sol del primer de *Nissán* (primer mes eclesiàstic jueu) a la primavera. En aquesta festa es menja el *Seder*, una sèrie d'aliments simbòlics que recorden la gesta, per exemple: rabaquets simbolitzen amargor de l'experiència i nous, poma i vi el morter que els esclaus van utilitzar en fer els treballs forçats. El pa que es menja en aquesta època és sense llevat (igual que el bíblic) a més tot ha de ser preparat i servit amb utensilis especials per aquesta celebració.¹¹

Costums

El menjar jueu, és potser la costum més específica, segueix un ritual basat en la llei, la Torà especifica quins són els animals purs i quins els impurs com per exemple la llebre i el porc. No es pot menjar sang: "*Però la carn amb la seva vida, és a dir, amb la seva sang, no la menjareu*"¹² (per això es treu la sang de les bèsties, a les carnisseries) i tampoc es pot barrejar la llet i la carn, tot això es coneix com a ritual *Kasher* : que es pot resumir de la següent manera, segons la Bíblia a Deuteronomi.14,3-21(La Bíblia-1967):"*Nada abominable comerás .Estos son los animales que comeréis: el buey, la oveja, y la cabra, el ciervo, el corzo, y el búfalo, y el cabrío salvaje, y el unicornio, y buey salvaje, y cabra montés. Y todo animal de pezuñas, que tiene hendidura de dos uñas, y que rumiare entre los animales, ese comeréis.*

¹⁰ Éxode. 12,3-17

¹¹ <http://sefarad.rediris.es/>

¹² Gènesi 9v.4

Empero estos no comeréis de los que rumian, ó tienen uña hendida: camello, y liebre, y conejo, porque rumian, mas no tienen uña hendida, os serán inmundos; Ni puerco: porque tiene uña hendida, mas no rumia, os será inmundo. De la carne de éstos no comeréis, ni tocaréis sus cuerpos muertos. Esto comeréis de todo lo que está en el agua: todo lo que tiene aleta y escama comeréis; Mas todo lo que no tuviere aleta y escama, no comeréis: inmundo os será. Toda ave limpia comeréis. Y estas son de las que no comeréis: el águila, y el azor, y el esmerejón, Y el ixio, y el buitre, y el milano según su especie, Y todo cuervo según su especie, Y el búho, y la lechuza, y el cuclillo, y el halcón según su especie, Y el herodión, y el cisne, y el ibis, Y el somormujo, y el calamón, y el corvejón, Y la cigüeña, y la garza según su especie, y la abubilla, y el murciélago. Y todo reptil alado os será inmundo: no se comerá. Toda ave limpia comeréis. Ninguna cosa mortecina comeréis: al extranjero que está en tus poblaciones la darás, y él la comerá: ó véndela al extranjero; porque tú eres pueblo santo al Señor. No cocerás el cabrito en la leche de su madre.”.

També podem trobar una referència sobre animals purs i impurs en el Levític 11¹³ en el que es detalla segons els animals siguin terrestres(Levític 11v. 1-8), aquàtics (Levític 11v. 9-12), aus(Levític 11v. 13-19), insectes(Levític 11v. 20-23), les normes a seguir si es té contacte amb els animals impurs(Levític 11v. 24-47).

3.-ELS JUEUS DELS REGNES CRISTIANS I DE L'AL-ANDALUS EN ELS SEGLES XIII-XV

Cronologia

L'any 1178 es funda Puigcerdà, el 1200 s'inicien els estudis cabalístics i quatre anys després Maimònides mor, l'any 1228 Jaume el Conqueridor estipula en un 20% l'interès en el préstec del jueus, a Toledo l'any 1213 en la carta de Tascala hi apareixen considerables privilegis per la comunitat, però un any després el concili de Lletrà obliga als jueus en territori cristià a portar un distintiu, norma que suprimirà Ferran III a Castella l'any 1219. A Girona, l'any 1228 hi ha un saqueig al Call i els jueus són salvats per Jaume I. L'any 1231 s'estableix el Tribunal del “Santo Oficio”: la Inquisició i els jueus, suposadament, encara no han arribat a Puigcerdà, s'estima que no serà fins la dècada dels cinquanta. L'any 1234 al sud de França monjos franciscans cremen els llibres de Maimònides aquest gest farà que jueus d'aquesta àrea decideixin trobar nous horitzons. Els primers registres notariais de jueus a Puigcerdà són de l'any 1260 i a Perpinyà de 1261. A Barcelona es crea la primera Universitat Rabínica l'any

¹³ <http://www.ibecat.org/BIBLIA/index.htm>

1267. Mentre a Girona hi torna a haver problemes i Pere III els protegeix l'any 1278, de l'any 1286 és el primer *Liber judeorum* conservat a Puigcerdà. L'any 1290 s'expulsa als jueus d'Anglaterra mentre França ho farà l'any 1306. De l'any 1307 és la primera menció del Call de Puigcerdà. L'any 1348 hi ha la Gran Pesta Negra.. L'any 1371 es troba la referència del primer convers de Puigcerdà. La resta de conversos o Néophytes daten de 1398 a 1402. l'any 1380 comencen les matances jueves a França., l'autorització de la Inquisició a Castella és de l'any 1478 essent nomenats Tomás de Torquemada a Castella i Pedro de Arbués a l'Aragó com inquisidors generals l'any 1480. l'any 1492 s'expulsen els jueus a Espanya i un any després, el 1493 s'expulsen els jueus del Rosselló i Cerdanya, tan sols resten 2 jueus mencionats a Puigcerdà en el segle XV.¹⁴

3.2.- ELS JUEUS D'AL-ANDALUS I DELS REGNES CRISTIANS

Al-Andalus:

La invasió musulmana va alliberar els jueus de l'opressió visigòtica, els moros van donar llum i esplendor a la comunitat jueva, sobretot en època de Abdar-Rahman III.

Les *aljamas* més importants són Sevilla, Granada i Còrdova. En aquest temps, van poder conservar el seu culte i la seva tradició. El jueu més important va ser Hasday Ibn Shaprut, metge i ministre del Califa.

Els regnes de Taifes, un cop cau el Califat, va inaugurar l'època de les persecucions contra els jueus, tot i això hi havia jueus força valorats com Ibn Nagrela de Granada, Yehuda ha Levy, Abraham ben Ezra o Moshe ben Maimon conegut com Maimònides.¹⁵

Amb les invasions almoràvits i almohades els jueus van començar a refugiar-se en els regnes cristians del Nord.

Regnes Cristians:

Es quan cau el Califat de Còrdova que es comença a apreciar la comunitat jueva en els regnes cristians, per els motius que acabem d'esmentar, per aquells temps s'acostuma a respectar la vida jueva(X-XI). Els primers documents que regulen la vida jueva són "el fuero de Castrogeriz" (any 974)¹⁶, el de "Sepúlveda" del 930 i els Ussatges del XI que s'ocupen de protegir-los en el comtat de Barcelona.

Durant el regnat d'Alfons VI la unió està més que documentada, Toledo representarà la unió entre cristians, musulmans i jueus, amb la important escola de traductors toledana (amb importants intel·lectuals jueus). A finals del XII tal i com hem observat en la cronologia

¹⁴ <http://sefarad.rediris.es/> i Denjean, C-2004

¹⁵ <http://sefarad.rediris.es/>

¹⁶ que es pot consultar a: <http://www.ih.csic.es/departamentos/medieval/fmh/castrojeriz.htm>

se celebra el IV Concili de Lletrà(1214) que imposa als hebreus l'ús d'uns distintius, norma que suprimirà Ferran III a Castella l'any 1219. Entrant ja en el segle XIII , l'any 1232 s'estableix el tribunal de la Inquisició a Aragó. Jaume I, com veurem, concedeix nombrosos privilegis al poble jueu. Alfonso X "el Sabio" es va envoltar de jueus . La Pesta Negra inaugura el que serà el pitjor temps per als sefardites, era l'any 1348, i significa l'inici de l'odi i per últim la victòria d'Enric de Trastàmara sobre el seu germà Pere I porta greus conseqüències als jueus castellans i porta a les matances de 1391 que van afectar Castella, Catalunya i València.

L'antisemitisme està al carrer, els jueus obligats a portar capes o altres distintius , les predicacions de Sant Vicens Ferrer de 1415 , frare dominicà, excel·lent orador i personatge molt influent en el seu temps (la seva intervenció en l'anomenat compromís de Casp de l'any 1412 fou decisiva per a l'entronització de la dinastia dels Trastàmara) que va començar una campanya per convertir als jueus i als musulmans, a més va proposar als contactes que tenia a les cases reials la separació de cristians i jueus en el medi urbà. La disputa de Tortosa de 1413-1414 que és el punt culminant de la situació desesperada que tenen els jueus de l'època i que es resol amb conversions i la Bula Papal de Benedicte XIII(el Papa Luna 1328-1424) fan que el judaisme espanyol toqui a la seva fi. El 1483 Tomás de Torquemada és nomenat inquisidor general. Les conversions son forçoses, la inquisició és dura .Mentrestant els reis Catòlics estaven enfeinats a Granada i val a dir que van acceptar el finançament jueu, per la guerra amb els moros: d'Isaac Abravanel i d'Abraham Senior¹⁷. Però l'any 1492 no van dubtar en signar l'ordre d'expulsió. Aquells sefardites fidels van haver de marxar cap Gràcia, Turquia, Palestina, Egipte, Marroc, etc.. durant un any més a Puigcerdà encara hi van haver jueus.

¹⁷ Choukroun, M.1997

CAPÍTOL 2

L'ARRIBADA DE LA COMUNITAT JUEVA A PUIGCERDÀ; PER QUÈ, COM I QUAN S'INSTAL·LEN A PUIGCERDÀ.

Sovint estem acostumats a tractar el judaisme espanyol com si es tractés d'un bloc únic, Catalunya forma un bloc independent (a tall d'exemple dir que, mentre a Catalunya parlem de CALL¹⁸, a la resta del territori es parla de “juderia” o “aljama”), però a la vegada, la Cerdanya d'alguna manera també forma part d'una altre escissió de la Catalunya jueva.

Tal i com s'afirma a *Les Juifs des anciens comtés de Roussillon et Cerdagne*, de Pierre Vilar (1992), els jueus catalans són molt diferents (litúrgica inclosa) dels jueus de Sefarad, (que a més no consideren sefardites als jueus catalans fins després de l'expulsió del XV) i dels de Tsarfat que són els de la zona francesa del Nord del Loire.

Els jueus de Puigcerdà al igual que els de Perpinyà, formen un “grup” a part que podríem anomenar jueus occitans, tots ells presenten uns trets d'identitat: familiars, culturals, religiosos, lingüístics i polítics.

En aquell temps, , el comtat del Rosselló està molt més unit a la Cerdanya,¹⁹ no tan sols geogràficament sinó també política i culturalment que el comtat de Barcelona²⁰, (tant per als jueus com per els cristians). De la mateixa manera Perpinyà és mil vegades més propera, a Puigcerdà que nuclis com Girona, Cervera o bé Barcelona, aquesta anotació s'aporta per què el comtat de Cerdanya en aquella època mirava al Nord (Tolosa, Carcasona, Perpinyà, etc.) mentre que a l'actualitat, la història, ha fet que la Cerdanya “espanyola” miri al Sud (Barcelona, Girona, etc.), fet aquest aclariment, passem a veure com i per què els jueus arriben i s'instal·len a Puigcerdà.

1.-EL COM i EL PERQUÈ

El fet és que podem parlar de dues vies d'entrada: una d'històrica i l'altra social, política i econòmica.

La via històrica

La via històrica s'ha d'anar a buscar en època romana, per el que fa a la via política s'ha de dir que es tractaria de famílies acollides que marxien d'altres regnes i que troben a Cerdanya un ambient menys hostil.

¹⁸ En el següent capítol es prestarà més atenció al significat de Call, ara de moment ens interessa tan sols aquesta distinció (Romano, David-1979)

¹⁹ Pierre Vidal de “*Les juifs des anciens comtés de Roussillon et Cerdagne*” a (Vilar, Pierre-1992)

²⁰ Vidal, P.1992

Els primers jueus arriben a Catalunya com a esclaus²¹ romans, després de la presa de Palestina per Titus l'any 70, quan es destrueix el temple de Jerusalem. Documentalment s'ha detectat presència jueva d'aquesta època a Empúries, Mataró i Tarragona (del segle IV de la nostra era la làpida jueva més antiga trobada a la Península, la famosa làpida trilingüe de Tarragona amb el text "Pau sobre Israel i sobre nosaltres i els nostres fills, amén"²²). Els jueus com a comunitat religiosa van anar sobrevivint gràcies a la gran permeabilitat de culte que tenia l'Imperi, fins i tot en els primers anys de l'església els primers cristians van patir per la fe cristiana, degut a l'estret contacte que hi havia entre ambdues comunitats.

L'arribada dels bàrbars va preocupar als cristians de l'Imperi. Els jueus ja no eren esclaus ni presoners de guerra, tenien petites explotacions agràries i un sentiment molt fort de comunitat religiosa que va ser reprimat per l'Església, repressió que tenim documentada amb una conversió forçosa dels jueus de Mahó l'any 418 (Baer, Y.1998)²³.

Els Visigots van tornar a portar la tolerància religiosa a la terra i molts jueus ja són propietaris i comerciants. A més, els jueus ja havien format una forta comunitat, entre nacional i religiosa fruit de la diàspora, que tant els ha desmarcat de la resta de pobles per la seva identitat²⁴.

Aquesta comunitat ja vivia integrada, participava de la vida política: el cap de la comunitat formava part del consell municipal i un altre jueu acostumava a ser el *Comes provinciae*, per citar algun exemple. Alguns dels cognoms que podríem dir tenen origen "jueu", provenen d'aquesta època: *VNVTN* Cresques = Crescens o bé *ZATP* Perfet = Perfectu.

En aquest període visigòtic, i més concretament durant el regnat de Recared, que el rei l'any 587 es converteix al cristianisme, abandonant l'arrianisme i tot el poble automàticament s'ha de convertir a la religió del seu rei, tan sols hi ha una comunitat que resisteix: la jueva.

No serà fins que Sisebut (612-621), fill de Recared, arriba al poder que els obliga a abandonar la fe a la força, fins i tot durant un dels concilis de Toledo ell promou l'expulsió de la comunitat jueva, però finalment s'opta per l'esclavatge i l'apoderament dels seus béns i a la vegada els fills a l'edat de set anys són apartats dels seus pares i educats en la fe cristiana. Es

²¹ Les grans vies de comunicació, els aqüeductes, els ponts i altres obres romanes a Catalunya porten una petjada jueva, no es que es vulgui fer dels jueus el centre de la història de casa nostra, però el fet és que si van ser esclaus de l'Imperi el més lògic és que fessin la feina bruta (Baer, Y-1998)

²² segons http://www.bcn.es/publicacions/bmm/bmm59/bmm59_8.htm).

²³ Segons una carta del 418 del bisbe Sever de Mallorca que relata una sèrie de lluites entre cristians i jueus, en la que es va cremar la sinagoga. El bisbe assegura haver guanyat 540 ànimes jueves en aquesta conversió forçosa del segle cinquè.

²⁴ Choukroun, M.1997

prohibeix la circumcisió i en cas de fer-se: mare, circumcidat i circumcidant són executats. Estem per tant davant una època que comença a complicar-se per a la comunitat jueva²⁵.

En el concili IV de Toledo (633) es manifestaren tendències uniformistes en el camp de la litúrgia. Com a reacció, només el bisbe de Barcelona, Oia, assistí al concili V de Toledo (636). Poc temps després de l'elecció de Vamba com a rei, el seu general Pau, pactà amb els francs i s'apoderà de Narbona, fou elegit "rei suprem de l'Orient". Vamba, però, en la lluita contra Pau, ocupà Girona i Barcelona, derrotà Ransind i Hildegís als Pirineus, ocupà Llúvia i reduí Pau (673) a Nimes. Com a conseqüència d'aquesta revolta, els jueus de les regions afectades, acusats de connivència, foren tractats molt durament²⁶.

Durant el XII Concili de Toledo (681) es proclama la gran "caça dels jueus", estem parlant de l'any 681 i durant els tretze anys següents es proclamen unes quaranta lleis antisemites, són temps durs per la comunitat, es calcula que van ser 90.000 els jueus que es van convertir al cristianisme i els que van negar-se el que van fer va ser fugir cap a les muntanyes pirinenques per no ser perseguits i passar desapercebuts²⁷.

La cultura musulmana acostumada a viure entre jueus els accepta i els "utilitza" en les seves ràtzies com a traductors. Si es parla de la Catalunya assetjada pels moros hem de parlar de Carlemany, de Guifré el Pelós i de tot allò que representa la Catalunya conquerida i la Catalunya entesa com a nació i de que ja en el segle XI Catalunya té una constitució, els Usatges.

Els jueus, han marxat amb els moros? o S'han quedat a casa nostra?.

Probablement alguns d'ells van acompanyar als musulmans cap al sud, però altres van romandre al cantó dels vencedors tot i que van haver de fer-ho sabent-se diferents. En els Usatges de l'XI són mencionats per primera vegada en documents pròpiament catalans: aquest jueus poden romandre a Catalunya però són propietat del rei tot i que estan emparats per la legalitat.²⁸

Així que amb aquest clima més "legal" tot i que plenament feudal, els jueus deixen d'amagar-se a la muntanya i s'instal·len en pobles, viles i llogarrets i es comencen a construir les noves sinagogues.

Aquests temps són bons per els jueus i per Catalunya, que gràcies als casaments i a les aliances va creixent. Ara ja s'ha de parlar de "Corona Catalano- Aragonesa", després de la unió del comte Ramon Berenguer IV amb Peronella l'any 1137.

²⁵ Choukroun, M.1997

²⁶ Choukroun, M.1997

²⁷ Choukroun, M.1997

²⁸ Miret i Sans, J.1914

Pere III es casa amb Maria de Montpelier i d'aquesta unió neix Jaume I el Conqueridor, que serà una figura clau en el món jueu català i en especial per la comunitat jueva puigcerdanesa. En època de Pere III, Puigcerdà era un rusc en plena activitat constructiva, l'any 1206, per exemple el Bisbe d'Urgell va concedir la llicència per construir església i cementiri propis. A la mort de Pere III la Cerdanya passa a mans de l'oncle de Pere III, Sanç comte del Rosselló, que va ser succeït per Nuno Sanç.

A la mort de Nuno Sanç els comtats de Cerdanya, Rosselló, Conflent i Vallespir retornen a la Corona, l'any 1214, a mans de Jaume I.

Durant aquests anys, sota el regnat de Jaume I, la comunitat jueva viu el seu moment més esplendorós culturalment: filòsofs, científics i metges jueus són admirats, respectats, i molts d'ells estan a la cort. És en aquest segle en que ja tenen autorització per dedicar-se a qualsevol ofici, així doncs, la comunitat jueva s'especialitza i trobem rellotgers, drapers, teixidors, tintorers, filadors, bordadors, pelleters, fins i tot s'especialitzen en el treball del corall i en proveir de feres els palaus reials. Per primera vegada, es pot dir que la comunitat se sent protegida i integrada sense obviar la seva identitat col·lectiva: parlen català i l'escriuen amb caràcters hebreus tal i com es desprèn d'alguns documents i fins i tot catalanitzen els seus noms, apareixen per tant els catalanitzats Bonjorn que ve de *Yom-Tov* o els Vidal o sigui els *Haim* o bé els *Mazel Tov* que acaben essent els Bonastruc o Bonastruç...

²⁹

En època de Jaume I, Puigcerdà gaudeix de molts privilegis i d'aquests privilegis també en participen els jueus, tal i com ho demostra un document de 1243 en que Jaume I concedeix terreny puigcerdanès als jueus de Perpinyà per què hi edificuin el seu call³⁰.

Tot i així, no es pot oblidar el gran paper que té l'església en l'època, i és en aquesta època quan els jueus hauran de distingir-se amb una capa si són homes i amb uns mocadors vermells i grocs en el cas de les dones, però de tot això ja se'n parlarà. És l'època d'Inocenci III que torna a intentar l'expulsió dels jueus, però Jaume I es nega rotundament a aquesta expulsió papal, és per això que es pot dir que Jaume I, més que tolerant amb els jueus en va ser el seu protector i defensor, seguint a Bofarull i Sans³¹.

Posteriorment Puigcerdà passa a formar part del reialme de Mallorca, a partir del matrimoni entre Jaume I que durà fins el 1344. El seu darrer rei va ser Jaume III, desposseït del regne per el seu cunyat Pere IV "el del punyalet". L'any 1344 Pere IV va tornar a la Corona Catalano- aragonesa Puigcerdà. La fi del reialme de Mallorca per Puigcerdà significa

²⁹ Choukroun, M.1997

³⁰ Puigcerdà una comunitat d'homes lliures. Albert i Corp, Esteve(1977)

³¹ Choukroun, M.1997

una època de decadència, és el temps de les pestes, el terratrèmol, i les guerres. L'any 1463 Puigcerdà és ocupada pels francesos³² (. Aquest fet ja observarem com és transcendental per abordar el tema de l'expulsió dels jueus de Puigcerdà.

2.-CAUSES SOCIAL, POLÍTIQUES I ECONÒMIQUES

Puigcerdà, juntament amb el comtat de Cerdanya, en el segle XIII, políticament depèn de Jaume I, per tant durant aquest temps els jueus viuen tranquils, tot i que controlats dins d'aquest comtat, com s'ha dit reiteradament, fet que per descomptat actua de reclam migratori.

Gràcies a aquests miraments reials la Vila va aconseguir ser una de les poblacions més habitades de Catalunya 6500 habitants, essent la cinquena per darrera de: Barcelona (40.000), Perpinyà(14.000), Lleida(12.000), i Tortosa(cap a 7000) en la primera meitat del XIV³³.

La demografia ens mostra com en el segle XIV Puigcerdà està molt poblat, mentre que a mitjans del segle XVI la població ha caigut notablement³⁴. Com a causes interessants d'aquesta caiguda poblacional remarcar que:

l'any 1365 a Puigcerdà hi havia 833 focs, l'any 1380 654 i l'any 1553 cau fins a 377, aquestes són només quatre dades però que ens mostren molt bé com en el XIV hi ha una població estimada d'entre sis i set mil habitants(la mateixa que durant 1990, és a dir, la mateixa que en ple segle XX, abans del "boom" migratori actual). També es pot observar com la ràtzia de pestes 1347/1351, 1362/1363, 1371, 1410, 1429, 1430, 1439, 1448, 1465, 1483/1486 i finalment la de 1493/1497 ajuden a aquest despoblament. Els terratrèmols de 1427 i 1428 , són també una de les causes de defuncions , així com l'expulsió de la nombrosa comunitat jueva de l'any 1493.

Aquestes dades demogràfiques són un bon indicador per saber que està passant en aquest dos segles i per tenir molt present l'evolució de la població entre els regnats de Jaume I i Pere IV, així com de la duresa del segle XV.

Com a indicadors econòmics i polítics que mostren com Puigcerdà era, per damunt de tot, una vila privilegiada es vol remarcar que :

Al ser capital, Puigcerdà tenia les seues administratives i judicials, com ara la Vegueria, el governador del comtat, el batlle, etc.

- Jaume I el II de *kalendes* de gener de 1228 defèn als jueus i els deixa demanar més d'un 20% d'interès anual per prestec ³⁵.

³² Albert i Cop, E.1977

³³ Mercadal, O.1994

³⁴ Bosom,S.1993

- la concessió d'un mercat setmanal i dues fires una a la primavera i una altre a la tardor. Jaume I l'any 1270 dóna permís per fer una segona fira , la de Tot sants, val a dir que la fira de primavera desapareix l'any 1868 i es torna a fer des de finals dels noranta, però la Fira de Tardor encara ara és fa.

- Puigcerdà és des de la seva fundació una població estratègica (per controlar l'Ariège), per aquest motiu els governants, regnat rera regnat, van anar donant-li franquícies i privilegis de tipus social, econòmic, administratiu o jurídic, que no deixa de ser un altre atractiu per venir a la Vila. També es concedeix l'afranquiment de la qüestia³⁶, la lleuda³⁷ i el peatge³⁸, poder agafar l'aigua o les pastures del terme, moratoria de pagaments, concessió de l'escrivania o la possibilitat de fiar-se entre els vilatans dins un termini.

- a més l'any 1280 hi va haver un gran incendi que va motivar exempcions reials de caràcter temporal, en especial del bovatge³⁹.

- Els ciutadans estaven eximits de prestar servei militar, els vilatans no van ni participar en la guerra de Nyerros contra Cadells que va assolir la Cerdanya . Aquest és un altre privilegi concedit, que es curiós d'esmentar si a més com es diu el rector de la parròquia de Puigcerdà era de la família Cadell (el Senyor d'Arsèguel.) i que molts d'aquests Cadell residien a Puigcerdà⁴⁰.

- al mateix temps també s'afavoriren els aspectes defensius, com per exemple, la construcció i conservació de les muralles a través d'un impost o per una cisa concedida per Jaume I l'any 1291 en que, a canvi es quedava amb una part de tot el que es venia a Cerdanya. També els pobles que en moments d'atac es refugiaven dins de Puigcerdà havien de contribuir a la seva conservació.

- o bé la de l'any 1360 que li va concedir el dret d'egipció o impost que gravava sobre el bestiar i les mercaderies que venien especialment del comtat de Foix⁴¹.

- Econòmica i comercialment Puigcerdà era productora de cereals, bestiar i teixits tal i com ens explica Rendu a "*Un aperçu de l'economie cerdane à la fin du XIIIème siegle. Draps, bétail et cereals sur le marché de Puigcerdà en 1280-1281*" dins de Ceretania. Quaderns d'Estudis Cerdans recollit per Oriol Mercadal⁴²; el mateix Rendu, a la mateixa obra,

³⁵ Delcor, M.1966

³⁶ Tribut en diners o en fruits que cobrava el senyor feudal dels súbdits

³⁷ impost que gravava l'impost de mercaderies a les ciutats i viles on hi havia mercat

³⁸ dret de senyors baronials i les universitats cobraven per raó de trànsit per un camí, pont o canal.

³⁹ Diners que revia el rei per parelles de bous i altres animals

⁴⁰ Puigcerdà una comunitat d'homes lliures. Albert i Corp, Esteve(1977)

⁴¹ Galceran, S.1983

⁴² Coneguem els jueus i els franciscans a Puigcerdà, de l'autor Oriol Mercadal .1994

ens explica que cap a la fi del XIII Puigcerdà representa per el Pirineu Occidental el mateix que Perpinyà a la costa.

- A més la seva posició estratègica no només afavoria la protecció i el control sobre l'Arieja, comercialment, Puigcerdà es trobava en l'eix Tolosa-Lleida fent que sigui un dels centres de l'interior més importants.

-Socialment a Puigcerdà, com a la resta de territoris, la societat s'organitza en cofraries, les més representatives són la dels paraires teixidors, sastres, sabaters, ferrers(del qual encara a l'actualitat conservem el topònim "carrer dels ferrers" carrer d'estructura plenament medieval i que situem entre l'actual Plaça Barcelona i el Passeig 10 d'abril), serrallers, fusters, paletes, ollers, argenters juntament amb notaris i juristes tots ells sota l'advocació d'un patró, en el cas cristià⁴³.

- A més Puigcerdà es pot considerar una urbs, una ciutat, i el jueu va preferir anar a la Vila que no pas optar per instal·lar-se al camp, ja que s'ha de recordar que majoritàriament són mercaders i artesans . Podien haver optat per llocs com Llívia, però tal i com s'observa Puigcerdà tenia més perspectiva de futur per el jueu de l'època⁴⁴.

Puigcerdà era una illa de pau envoltada d'un territori aferrissat en diferents guerres, Puigcerdà era com una petita república infeudada directament al rei⁴⁵.

Per tant, és molt lògic, que aquest marc polític, social i econòmic fos el més propici per què la comunitat jueva , tradicionalment relacionada amb el comerç i les transaccions mercantils veiés Puigcerdà amb bons ulls i s'hi establís.

Es sap, a més a més d'una causa de pes: els reis Lluís IX i el seu germà Alfons de Poitiers van establir una sèrie de mesures molt restrictives als jueus a França, ja fossin jueus reials com no reials, per tant la prohibició de juliol de 1246, que prohibia els crèdits, la de desembre de 1250 en la que es prohibia cridar a cap jueu del regne per fer tractes econòmics van comportar que primerament els jueus s'amaguessin a casa dels Senyors i l'any 1254, Alfons de Poitiers dictà que tot jueu podia ser reclamat pel senyor. Tot això, fa que molts jueus de Tolosa, Carcasona i Nimes es refugin en el regne de Jaume I, que va ser el gran protector.

Així que entre les restriccions dels reis del Llenguadoc Lluís IX i Alfons de Poitier i la bonança econòmica i social del regnat de Jaume I juntament amb els privilegis de la Vila de Puigcerdà fan que molts jueus es decideixen a instal·lar-se a Puigcerdà. ⁴⁶.

⁴³ Bosom, S.1992

⁴⁴ Denjean, C.2004

⁴⁵ Albert i Corp, E.1977

⁴⁶ Delcor , M.1966

2.- FONTS HISTÒRIQUES

Al Rosselló sabem que hi ha presència jueva a partir del XII, tot i que l'any 1011 es parla d'un grup de jueus de Clayra, població propera a Rivesaltes (Departament 66 francès), a prop d'aquí a Saint Hippolyte, l'any 1139 es parla de Bernadus Massoti de Iudacis.

Tanmateix es té constància d'un altre document interessant que fa referència al rei Nuno Sanç en el que l'any 1217 diu : ” *Item sub hac pace sint omnes Judari et Sarraceni qui videlicet sub fide et custodia in terra nostra habitantes et omnes res et possessiones eorum*” text que si traduïm ens mostra que tan els jueus com els moros tenen permís reial per establir-se en el territori⁴⁷.

Però per el que fa a Cerdanya s'ha d'esperar fins l'any 1260 per tenir les primeres referències pròpies.

Diferents dades històriques semblen mostrar, que hi va haver una comunitat molt destacable de jueus a Puigcerdà, però no deixen de ser pinzellades, petites aportacions a la història d'una comunitat social i econòmicament important de la Vila. El problema és que dades específicament jueves a Puigcerdà n'hi ha poques, tret del que s'ha pogut extreure dels 22 registres notariais del XIII que van des de 1260 fins a 1299 així com en els *Libri Judeorum*, *Libri Firmitatis*, *Libri Extraneorum*, *Libri Debitorum* i el *Libri Testamentorum* fins 1351, així com el registre de la cúria reial de la Vegueria de Cerdanya i el llibres de Consolat del XIV fins a 1351.

El *Libri Testamentorum* és un centenar de *folii* format de petits fulls “in-octavo”, cosits amb fil i enquadernats amb pergami, que detallen els testaments puigcerdanesos. A partir de 1348, data de la Gran Pesta , el format va haver de canviar i amotllar-se al gran nombre de testaments. Un fet destacable és que curiosament els testaments jueus no creixen en època epidèmica, aquest fet ens porta a creure que o bé els jueus en aquests anys difícils no testamenten o bé , i crec que és força probable, aquests testaments no estiguin dins el llibre de Puigcerdà, ja que és en aquest temps quan els jueus puigcerdanesos, es veuen obligats a marxar cap a Llívia (a 6 quilòmetres) per refugiar-se de les amenaces que rebien en el Call a partir de les grans epidèmies i pestes.⁴⁸

⁴⁷ Vidal, P.1992

⁴⁸ Denjean, C. 2004

El *Libri Debitorum* és el llibre que recull els préstecs. El *Libri Judeorum* són quatre de les cinc parts del *Debitorum* i va dels anys 1286 i 1287, que a la tapa hi té dibuixada una estrella de David amb un jueu; el *Libri Extraneorum*, contempen la clientela exterior a la Vila i complementa el *Debitorum* i el *Firmatis*.

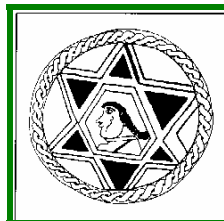

FOTO PORTADA *LIBRI JUDEORUM* :

La primera referència escrita es troba en el *Libri Extraneorum* de 1260-1261 que és el protocol notarial més antic conservat a Puigcerdà, això no vol dir que amb anterioritat no hi hagués jueus a Puigcerdà, simplement que no es té constància a dia d'avui.

Segons Mathias Delcor ⁴⁹, la primera referència jueva en els registres puigcedanesos data del 17 de Kalendes de setembre 1260, es tracta d'un tal Salomó Vidal que reconeix que Pere Cezses, d'Age (poble actualment agregat al municipi de Puigcerdà) li ha de pagar quatre quartals i mig de forment a raó de quatre sous de "Maguelone" que B. Bayle d'Age deu al jueu Jassie que és el germà de Salomó Vidal.

Anys més tard, el 1268, en el mateix *Libri Extraneorum* apareix Samuel ben R. Isaac Serdan, també anomenat Samuel ha-Sardí, un dels membres més destacats de la societat jueva barcelonina del XIII, que segons el professor Millás Vallicrosa ⁵⁰, és un jueu procedent de Cerdanya i no de Sardenya i que va morir a Barcelona i sembla ser és el mateix personatge que figura en una inscripció lapidària en jueu trobada al carrer Marlet de Barcelona. Aquest personatge va ser molt ric i notori.

S'ha estudiat també, una lleuda⁵¹ documentada l'any 1288 que adverteix no només de l'estança dels jueus a Puigcerdà sinó que a més parla dels que hi passen. Aquesta lleuda de Puigcerdà, està dins dels arxius del departament dels Pyrenées Orientales: la Sèrie B, 138 que ens diu així:

item de Cascun juseu o juseua si no es standant de Peugcerda, que vaja ni venga de Pugcerda a Perpinya o a Queragut Is. E si Jeseu o juseua ve de Catalunya e va vers Perpinya o vers Queragut e passa per Pugcerda.

⁴⁹ Delcor, M.1966

⁵⁰ Delcor, M .1966

⁵¹ Lleuda. Impost que gravava l'entrada de mercaderies a les ciutats i viles a on hi havia mercat. També rep el nom de peatge, portatge, barra i teloni.----http://oliba.uoc.edu/boi/portal/glossari/ll_leuda.html

Que si traduíem ens diu que també(s'aplicarà) a cada jueu i jueva que sigui de Puigcerdà, que vagi o vingui de Puigcerdà a Perpinyà o a Queralbs. I si ve de Catalunya i va cap a Perpinyà o cap a Queralbs i passa per Puigcerdà(també s'aplicarà).

Per tant ja sabem que si més no l'any 1260 ja hi ha jueus, però d'on venen? o pot ser ja eren a Puigcerdà?.

Origen historiat dels jueus puigcerdanesos.

Sembla ser que tot apunta a que la gran majoria venen al 1200 no hi ha comunitat jueva a Puigcerdà, anteriorment a aquesta data, si més no repetim, a la llum dels documents.

Venen atrets per aquestes condicions que hem anat anomenant: el rei Jaume I, els privilegis concedits a Puigcerdà i el factor comerç, i per causes polítiques que posteriorment es detallaran.

Però d'on venen i com sabem d'on venen?.

Tenim un protocol, certament interessant, per saber d'on procedeix aquesta massa poblacional jueva i que queda perfectament reflectit en el *Libri Judeorum*: sembla ser que el protocol de l'escrivent manava que en els documents es fes servir una fórmula habitual : nom de l'escrivent i lloc d'on era originari , el nom del jueu, seguit del lloc d'origen la suma, la data de pagament i el nom del *fidejussor*.

Per exemple:

“Frater Romeus dei gracia abbas monasterii Sancti Petri de Portella confiteor vobis Juseff Comte et Juseff de Soall judeis nos vobis solvisse illas LX libr. XII sol. VI barc. Quos vonis mutuare promisistis de quibus vobis”.

Així que Frater Romeus és l'escrivent que procedeix del Monastir de Sant Pere de Portella i que segons ens diu n'és abat, els jueus són Juseff Comte i Juseff de Soall, on podem apreciar d'una banda un nom i de l'altre el lloc de procedència, i que han de saldar una deuta de *LX libr. XII sol. VI barc* (monedes corrents de l'època) , tal i com han acordat (data i fidejussor corresponents).

Gràcies a aquest protocol es pot saber d'on eren originaris aquests jueus que o be vivien a Puigcerdà o be hi transitaven, així doncs a la llum dels documents se sap de l'existència de:

Bomacip de Berga, Bomacip et Vidal Leo de Vilafranca, Bomacip de Cogliure(Colliure), Astruch Abram de Perpinyà, Astruc Vidal d'Elne.

El el "*libri extraneorum*" de 1276-1287 trobem David Cohen de Camprodon.

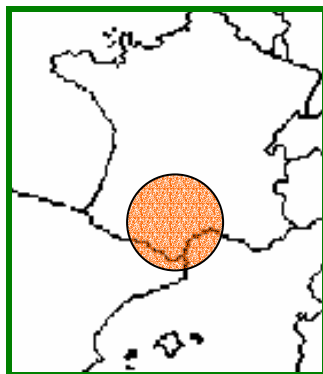
Altres venen de Llenguadoc com un tal Cresques de Lunel. Molts venen de Soall que pot ser Soual-l'Estap a prop de Tarn, en occità Soal⁵² (Salomon de Soall, Vidal de Soall, Blanca de Soall,etc). A més el protocol també ens permet veure quan s'estableixen, ja que per exemple, aquest Vidal de Soall té un fill que es diu Astruch Vidal de Puigcerdà. D'aquests jueus de Soall també molts van optar per anar cap a Perpinyà ja que als seus documents(sèrie B arxiu dels Pirineus Orientals) s'hi troben molts jueus que venen de Scal, Secal o Scola que sembla ser és el mateix Soall mal llegit o mal entès.

Altres venen de Rochela, La Rochelle de la Charente, com un tal Abram de Rochela, altres són de la Grasse, Cza Grassa⁵³ a la regió de l'Aude, origen també força donat a Perpinyà. Altres de Santa Gavela o Cintegabelle⁵⁴ a l'Haute Garonne.

També hi ha constància de jueus que venien de Carcasona i es van refugiar a Puigcerdà, altres de Mazerès a l'Arieja⁵⁵, altres de Caselar que pot ser Caylar a Hérault.

També de Beziers segons el “*libri judeorum*” de 1286-1287, de Pézenas⁵⁶ a l'Hérault.

Així que la procedència és diversa i val a dir que llunyana, el següent planell ens mostra els llocs d'origen dels nostres jueus:

Com veiem el radi territorial és ampli per l'època en la que estem, actualment aquestes poblacions estan situades als departaments francesos:

81(TARN): Soual, La Rochella i la possibilitat de Lunel i Lagrasse
 31(HAUTE GARONNE): Cintegabelle
 34(HÉRAULT): Caylar, Pézenas i la possibilitat de Lunel
 9(ARIÈGE): Mazerès
 11(AUDE): Carcassona, i potser Lagrasse de l'Ariège
 66(PYRÉNÉES ORIENTALES): Elne, Perpinyà, Colliure, Vilafranca

I per la banda espanyola Berga i Camprodom

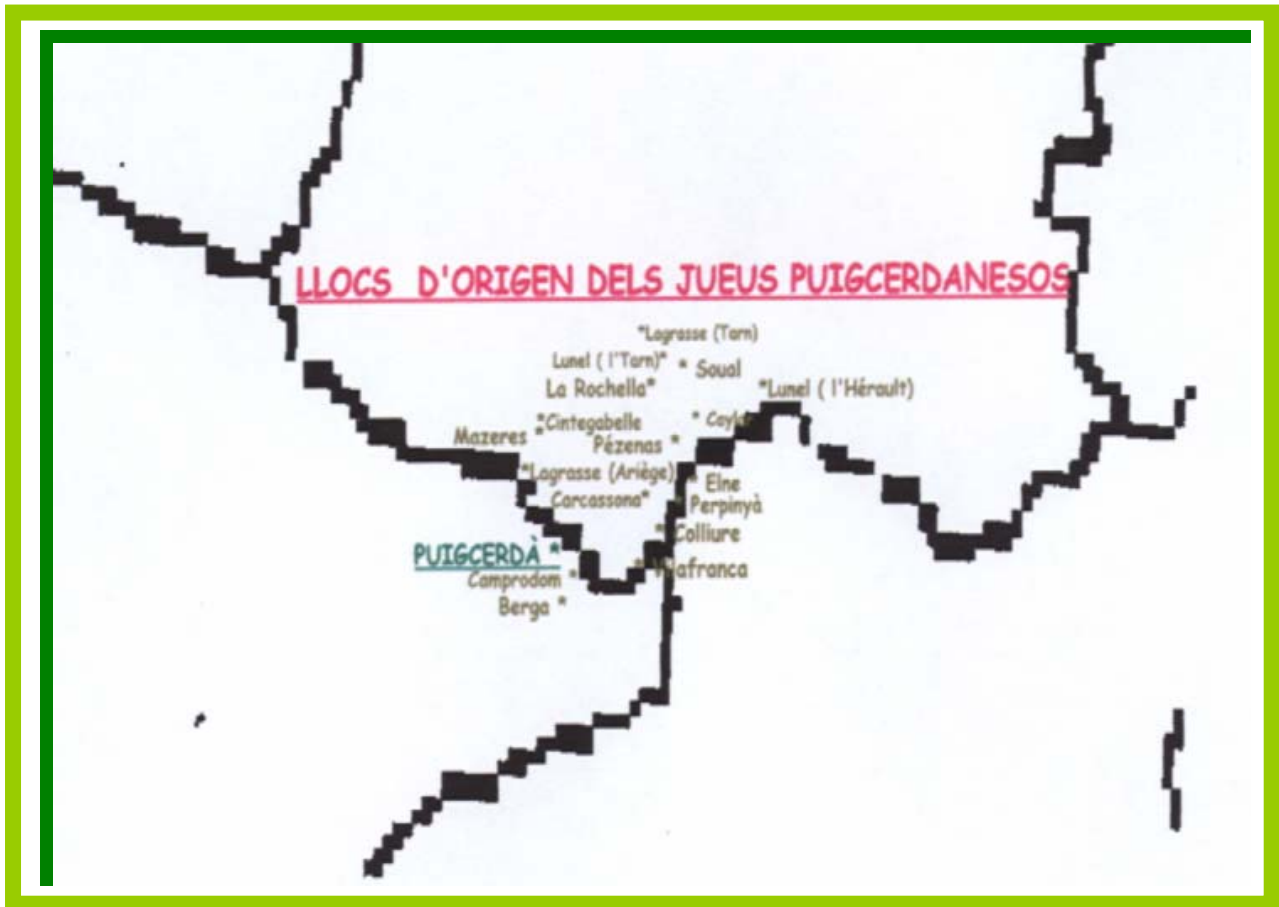
⁵² http://www.gencom.org:2325/cgi-bin/Communes/Cgi/inform_communes.cgi?INSEE=81289

⁵³ http://www.gencom.org:2325/cgi-bin/Communes/Cgi/inform_communes.cgi?INSEE=110185&surlig2=grasse&RETOUR=217.124.24.97

⁵⁴ http://www.gencom.org:2325/cgi-bin/Communes/Cgi/inform_communes.cgi?INSEE=310145&surlig2=Cinte.+&RETOUR=217.124.24.97

⁵⁵ http://www.gencom.org:2325/cgi-bin/Communes/Cgi/inform_communes.cgi?INSEE=090185&surlig2=Mazerès&RETOUR=217.124.24.97

⁵⁶ http://www.gencom.org:2325/cgi-bin/Communes/Cgi/inform_communes.cgi?INSEE=340199&surlig2=Pézenas

D'aquestes dades se'n desprèn que certament la majoria són o provenen del Lenguadoc i si que pot ser que vinguessin atrets per algun motiu econòmic, però és fàcilment probable, que hi hagi una raó de pes de caire polític.

Per tant ja sabem quan, com i per què es van instal·lar jueus a Puigcerdà i d'on van venir segons els documents.

CAPÍTOL 3

EL CALL DE PUIGCERDÀ.

INTRODUCCIÓ: GENERALITATS D'UN CALL

Abans del regnat de Jaume el Conqueridor els jueus vivien disseminats entre els cristians. El Concili Laterà de 1179, que va ser l'onzè concili ecumènic convocat per Alexandre III per posar fi al cisma de l'antipapa Calixt III, decreta que d'ara en endavant els jueus visquin en llocs precisos, delimitats, anomenats a Catalunya CALL. Val a dir, que aquests decrets van costar d'implantar-se i com es veurà la realitat a vegades supera els edictes reials i els papals.

Aquest terme, call, s'aplica exclusivament a l'àrea lingüística catalana, exceptuant Lleida que usa des de 1181 el terme *cuyraça* i València que fa servir *jueria*, *juheria* o *juderia* pronunciat amb prepalatal i amb i accentuada. A Castella es fa servir el terme JUDERÍA i a Aragó i Navarra *joderia* i *judaria*.. Aquest apunt lingüístic ens serveix per remarcar, una vegada més, la diferència, fins i tot a aquest nivell, entre els jueus dels diferents regnes. En el que si coincideixen és en l'ús del terme *aljama* que es fa servir per parlar de l'agrupació jurídica que agrupa tant a jueus com a musulmans(*aljama judeorum* o *aljama sarracenorum*) i que seria el sinònim dels *Universitas* o ajuntaments cristians.

La paraula "call" ve de l'hebreu *kahal*, "קהל", també *kehilá*, que és sinònim, que vol dir agrupació⁵⁷. És per tant una vila dins una altra vila.⁵⁸

En termes generals aquestes viles estaven voltades de parets, les finestres jueves mai donaven a carrers "cristians" i tenien una porta que es tancava al capvespre. Aquest tancament força generalitzat va tenir una bona acollida entre els jueus inicialment, ja que els aïllava de les vexacions dels veïns i els permetia viure en plena comunitat observant les lleis religioses i formant la *minian* o grup de deu adults que llegien la Torà.

L'estructura habitual d'un Call era la que tothom té a les retines quan pensa en el Call Gironí, per exemple: carrers estrets i cases molt sovint sobrealçades (perquè inevitablement la població va creixent i l'espai d'ubicació és tancat i no pot créixer en amplària i per tant ha de fer-ho en alçada). Aquestes cases acostumaven a tenir un pati interior, normalment amb pou i a vegades amb hort i vinya per fabricar el vi *kasher*. Generalment, les cases estan pintades de blanc(aquí s'hauria de tenir molt en compte les tipologies locals)o enrajolades,

⁵⁷ segons Choukroun, M-1997 i Romano ,D .1979

⁵⁸ Romano, D.1979

tenien una pedra negra(fumada) dirigida cap a l'Est que recordava i commemorava el Temple destruït de Jerusalem, i és davant d'aquest símbol on els homes de les cases resaven cada dia.

Cada Call acostuma a tenir una *Sinagoga*, un *Talmud-Torá* o escola talmúdica (que en moltes ocasions era la mateixa Sinagoga), una *mikvé* o lloc dedicat al bany ritual, un lloc dedicat a fer tasques d'hospital i un hostal per els viatgers de pas, així com una casa de pobres, una carnisseria i un forn col·lectiu per fer front a la seva ritualitat alimentària.

El cementiri acostuma a estar situat fora del mur del Call i per descomptat fora de la fortificació de la Vila cristiana, en molts casos es troba en un turó, d'aquí els diversos "Montjuïchs" que trobem en el territori(Barcelona, Girona, etc.).

L'organització interna d'un Call, està en mans d'un govern propi, format per :

-El Consell dels Trenta o *neemanim*, format per Ancians escollits pel seu seny i per les seves dots administratives i que està sota l'aprovació del monarca⁵⁹. Un document del 27 de gener de 1382 ens diu que l' infant Joan dona a Pere d'Ortafa el poder d'augmentar o disminuir el nombre de consellers de Perpinyà. Aquests consells eren anuals, i els membres sortints proposaven els entrants⁶⁰.

-Els jutges o *dayanim* que eren tres i que s'encarregaven dels problemes interns, exceptuant els crims.

-Els secretaris o tesorers o *bezdim* , normalment quatre, que repartien els impostos i eren els representants de l'autoritat reial dins la comunitat jueva. Hi ha un document de 1417 de l'Aljama de Perpinyà que els defineix com "*quas secretarii alias facere consueverunt*". Aquests impostos són obligatoris i *pro facultatibus* , és a dir, proporcionals a les possessions.⁶¹

El clavari o responsable de la policia interna, que s'encarregava de les vies de comunicació, de l'hora, de la clau del call i també acostumava a ser el *shomer* o aquell que té la responsabilitat de vigilar les matances i de la corresponent aplicació de les normes religioses referents a les bèsties, així com de la carnisseria, tot i que sabem que a Perpinyà és també el tesorer.

Una cofraria de benèvolos que s'encarregava d'arreglar els difunts i presidir els funerals. Els enterraven i s'encarregaven de cobrar als hereus el sepeli⁶².

I per el que fa a l'aspecte religiós el *Rabí*.

⁵⁹ Choukroun, M 1997

⁶⁰ Vidal, P.1992

⁶¹ Vidal, P.1992

⁶² Vidal, P.1992

A l'interior del Call els jueus vivien segons els seus principis, vestien com volien i practicaven el judaisme, fora del mur la cosa variava.

ESPAI FÍSIC: SITUACIÓ.

Els obstacles i les llums de la història

Puigcerdà, *Podium ceretanum*, és la nova capital de Cerdanya des de 1177. La Vila està situada en un punt estratègic de la Vall cerdana, s'eleva altiva, ben bé uns cinquanta metres per damunt de Vilallobent(al sud), d'Hix(a l'est)així com de les vessants nord i oest.

La història és capritxosa. A vegades oculta el seu propi pas, a vegades l'il·lumina. Puigcerdà és un bon exemple d'aquest fet.

L'any 1652 el duc de Noailles, amb la intenció de fer saber als puigcerdanesos que en aquell temps eren francesos⁶³, va iniciar el que es coneix com "Fort Adrià", que no va ser més que el tancament d'una part de la Vila per ubicar-hi un Fort . La seva construcció es va iniciar l'any 1708, destruint diverses cases, per poder aixecar aquesta fortificació. Les investigacions en les darreres èpoques, han demostrat la importància, insospitada, d'aquest Fort.

El Fort Adrià a nosaltres ens interessa particularment, per què es va construir a la zona on, tot apunta, hi va haver el Call jueu, si més no en les darreres anyades d'estança jueva a Puigcerdà. Però com s'ha dit el Fort Adrià va derruir tot allò que li molestava per aconseguir la seva planta.

En efecte, en la mateixa zona hi havia l'església dels franciscans, comunitat que van establir-se a la Vila en el mateix temps que la jueva i que per tant van haver de construir la seva església i convent a la Vila Nova al igual que tots els nou vinguts.

Urbanísticament, el Fort Adrià, el convent dels franciscans i les noves construccions van sepultar el que havia estat la zona del Call, però a la vegada els documents escrits ens donen allò que la vista no veu.

Ja s'ha dit en el capítol primer que és l'any 1260, el primer moment en que es té constància escrita de la presència jueva a Puigcerdà. Per la mateixa època també s'instal·len els franciscans i altres ordres mendicants. El fet és que inicialment aquests nou vinguts no es concentren en un lloc determinat de la Vila, però amb el temps s'han de situar i, com és lògic, el centre de la Vila està ocupat per els vilatans.

⁶³ la dependència francesa va perdurar fins el 1714(Mercadal, O-1994)

Les noves comunitats s'han d'assentar fora del nucli antic , en el que s'anomena la Vila Nova, està documentat que la porta d'entrada a la Vila Nova estava entre l'Hospital i l'actual campanar de l'església de Santa Maria(actualment només en queda el campanar). Aquesta Vila Nova presenta un urbanisme molt més ordenat, les cases de ponent tenen hort i a més tenen canalitzat el rec d'aigua procedent de la Vall del Querol, segons un document pertanyent a la sèrie B dels Arxius del Departament de Pirineus Orientals francès. Aquest rec serà de vital importància per als jueus (recordem la importància de les seves normes higièniques) i es sap que se'ls va concedir aquest fil d'aigua(Mercadal,1994).

Però la pregunta que ara toca respondre és on està aquesta zona jueva i si realment va ser una vila dins la vila, tal i com sembla ser eren els calls.

El fet de que Jaume I el Conqueridor obligui a les comunitats jueves a viure en CALLS, no sembla tan clar a la llum dels documents a Puigcerdà, ja que les nostres fonts no contempnen inicialment aquest *apartheid* (a excepció de l'ús de la capa judaica).

Per parlar de Call s'ha d'esperar al XIV, on en un document de 1325 es menciona la porta del Call i l'any 1348 es confirma en el testament d'una cristiana, de nom Jacoba uxor R. Puyoll que diu posseir un "*hospitium ex portal del call*"; un hospici fora del portal del Call.

Aquest "Call" o zona a la Vila Nova acull a jueus i cristians, al igual que passa a Perpinyà on calen diverses intervencions reials per agrupar als jueus, i es pot dir que fins a principis del XV no es pot parlar de Call pròpiament dit.

EL CALL A LA LLUM DELS DOCUMENTS:

Més que les concessions reials o les actes econòmiques que anomenen el call, són els TESTAMENTS els que a principis del XIV defineixen la topografia del lloc.

L'any 1325 en el testament de la cristiana Elisenda Astreda es situa la localització precisa del Call, més concretament en el *Libri Testamentorum* de Guillem Bernat de Sant Feliu de l'any 1325 foli 16. Amb anterioritat hi ha testaments de 1306 que l'anomenen "*campum jux call*", camp junt el call, o bé l'any 1307 que se'ns diu que el call té encara molta zona per urbanitzar, ocupats per un "*campum jux valuum Podiiceretanum*", camp a prop de la plana de Puigcerdà, propers al llac i que serà ocupat pels jueus durant el XIV . A l'actualitat està cobert per les aigües de l'estany, però s'ha de dir que en una excavació que es va fer a principis dels noranta aprofitant que s'havia de buidar el llac es van trobar murs d'habitges molt senzills⁶⁴ i o també una altra referència seria "*portal et vallum kalli judeorum*" o sigui el portal i el lloc del call jueu de l'any 1321.

⁶⁴ excavacions en la que vaig tenir l'honor de col·laborar.

Dins aquest *kalli* hi ha un forn, però segons un document de 1316 , aquest forn va ser venut a un cristià, fet que demostra que no hi ha segregació, que dins el Call no només hi ha interessos jueus.

Així que estem davant d'una parcel·la habitada preferentment per jueus , però no exclusivament.

La zona, el que anomenem CALL, és una illa de cases, no en tenim cap dubte, però seguint a Denjean(2004) sembla ser que es tracta d'un carrer. En el testament de Mayr Astruch de 1373 es diu que posseeix un "*hospitium in Podiiceretani in Callo judeorum(...)* *carriero dicti calli*". Aquesta possessió es veïna amb les cases de Bonafos Vidal, Deuslosal (*argentarius judei*), Samuel Jacob Cohen i la dona de Cresques de Ludemar a Denjean(2004).

Aquesta zona està a la Vila Nova entre les portes de Querol i la Morera en direcció N-E, és a dir cap al llac .

Però ja l'any 1321 David Juseff Choen té un "*pacuum in populacione nova quod est extra portal et vallum kalli judeorum*", amb la qual cosa seguim assegurant que no hi ha una zona pròpiament jueva ja que aquesta referència ens parla d'extra, és a dir fora del portal del call.

A la llum dels documents revisats fins a l'actualitat, s'ha de dir que l'organització del Call es fa entre 1307 i 1325, una mica més tard que en d'altres zones catalanes o del Midi. Però tot i això, encara l'any 1362 Guillemus Meyans, apotecari de la Vila, i cristià, té una fortuna en immobles al call jueu, així com a la resta del poble.

Segons Denjean⁶⁵ , que es basa en l'actual planell puigcerdanès (la localització de les muralles, així com del convent dels frares,) es pot afirmar que: en el període que va de 1282 a 1309 les possessions jueves estaven disseminades per la Vila, barrejades amb les possessions dels cristians(fet que potser expliqui la confiança a l'hora de fer transaccions econòmiques entre ambdues comunitats, que van ser força remarcables a la Vila).

Parts del call o pertanyents a la comunitat localitzades.

Els testaments jueus de 1306 a 1313 citen els equipaments necessaris per la comunitat: una sinagoga, una *mikhvé*, un cementiri propi, carnisseria, forn, hospital de pobres jueus i *elemosina* o casa de caritat. La SINAGOGA citada l'any 1313 en el testament de Regina, esposa de Bondio Coras, qui dóna diners a "*elemosina judeorum*"(la caritat jueva) i a l'*schola* o Sinagoga. Aquest gest també el va tenir Astruga uxor Juseff Abrae segons Denjean(2004). Aquesta *Sinagoga* estaria situada en el centre d'aquest barri majoritàriament

⁶⁵ Denjean, C.2004

jueu, però mai s'ha pogut localitzar amb massa exactitud, la millor referència que se'n té és un document posterior, del *Dietari Ortodó* que segons Delcor⁶⁶ diu: “Aixíbe he llegit com en temps passat lo call dels Jueus hahon feyen la Sinagoga era el refator petit Sanct Francesc; y apres que los Jueus se foren despoblats y nols comportaren semblant sinagoga ny secta, lo S Rey establi als frares lo dit Call a cert cens y apres lo es estat donat ab un aniversari celebrador per les animes dels senyors Reys”. La data de començament de les obres franciscanes és 1333, però cal pensar que la construcció sobre la Sinagoga s'iniciés a partir de 1493.

La seva arquitectura, la desconeixem. La Sinagoga puigcerdanesa havia de ser prou gran com per acollir a la gran quantitat de membres que confessaven la fe jueva(10% de la població total).

Es té constància que just al cantó de la Sinagoga estava situada la carnisseria i el forn, del qual es sap, està al cantó de la porta del Call, segons el testament del cristià Arnaud de Puigcerdà de 1348 segons Denjean(2004).

La *mikhvé* a la zona del Call serà posterior, coincidint amb la concessió del rec reial, que dona un fil d'aigua als jueus, en aquesta zona. Amb anterioritat la *mikhvé* o zona de bany ritual, purificant, es troba situada entre la zona del llac i Rigolisa, molt a prop del primer cementiri jueu documentat del XIII i igualment proper a un assentament primerenc de la

⁶⁶ Delcor, M.1966

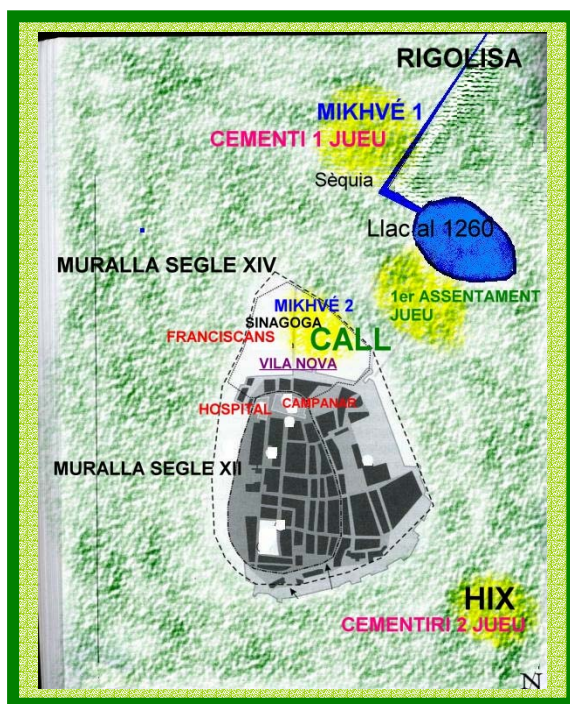
comunitat. De fet aquesta primera zona de bany ritual sembla lògic que es trobi en aquest extrarradi, ja que és per aquests paratges on està el canal d'aigua pura, que devalla del Querol o Aravó, que abasteix el llac artificial de Puigcerdà i que es coneix popularment com la Sèquia.

El cementiri, ja s'ha dit que està documentat en el XIII gràcies al testament de Samuell Creschs que tria el lloc on vol reposar eternament: "*in loco deputando ad judeos podiiceretani*", aquest *loco* estaria situat entre el llac i Rigolisa, al mig dels camps i prou allunyat de la població cristiana.

En el segle XIV es troba documentat el segon cementiri jueu, no se sap del cert, si van ser usats els dos alhora, però tot apunta que a partir de les grans pestes que van assetjar la Vila, el primer cementiri, prop de Rigolisa, quedés obsolet i s'hagués de crear-ne un de nou. Aquest nou cementiri jueu estaria situat al terme d'Hix (actualment dins de Bourg-Madame a França), entre l'església i la via principal, el més curiós és que en aquest cementiri d'Hix les tombes jueves i les cristianes estan separades tan sols per una petita parcel·la. Val adir, que ni en un cementiri, ni en l'altre, ni tampoc en els voltants s'ha trobat cap inscripció jueva.

Ja s'ha dit de l'existència d'un hospital i una casa de caritat, però no se'n pot aportar més dades ja que se'n desconeix la localització.

De tot això que s'ha explicat se'n fa un esquema :

De manera que, tenim localitzat el call (amb els seus habitatges), els assentaments, els dos cementiris, les dues *mikhvé*, la Sinagoga, la Carnisseria i el forn. Val a dir que les

excavacions fetes a principis dels noranta i enguany han estat de sort ja que els nivells dels segles XIII al XV a la zona que es coneix com a zona del Call, són els únics que han arribat fins nosaltres.

L'ESPAI HUMÀ: RELACIONS ENTRE JUEUS i CRISTIANS; SEGREGACIÓ O PARAL·LELISME?

Aquest apartat inclou una miscel·lània de dades referents a individus jueus de Puigcerdà i la seva relació amb la comunitat veïna.

L'Aljama de Puigcerdà

La situació política dels jueus es troba entre dos pols íntimament lligats, d'una banda la dependència de la voluntat reial i de l'altra l' *Universitas judeorum* que funciona paral·lelament a la *Universitas* cristiana.

En el cas de Puigcerdà a més s'ha de parlar d'una altra doble dependència i s'ha de dir, també, que hi ha molta informació que a hores d'ara s'escapa. Aquesta doble dependència es pot dir que es basa en que a principis del XIV l'*Aljama* de Puigcerdà no és absolutament sobirana, sembla ser segons apunta Denjean⁶⁷ que depen a la vegada de l'*Aljama* de Perpinyà ja que l'any 1311 Juceff Abraham de Puigcerdà entra en conflicte amb els secretaris de “ *l'Aljama judeorum calli Perpiniani*”, per tant aquest jueu de Puigcerdà té problemes amb els de l'*Aljama* jueva de Perpinyà, ja que li exigien 59 lliures barcelonines que Juceff Abraham no vol pagar. Si seguim el cas observem que Vital de Céret, que era el secretari de l'*Aljama* de Perpinyà ho arregla proposant-li que es vengui part dels seus béns per solucionar els problemes. Juceff és condemnat a pagar sobre els ingressos de la venda d'un camp que té a Ix, del qual n'obté 130 lliures barcelonines, 59 de les quals seran per arreglar el deute⁶⁸. Aquest cas crec que és interessant per trencar amb la imatge del jueu com a adinerat, tot i que si es continua el cas s'observa com Juceff Abraham tot i tenir en un moment puntual problemes econòmics, els pot solucionar amb la venda de propietats que a la vegada fan que remonti la seva economia.

Seguint amb aquest estret lligam entre les *Aljama* de Puigcerdà i la de Perpinyà, comentar que s'ha trobat en els Arxiu del Pirineu Oriental sèrie B, 329 de 1380 que hi ha jueus de Perpinyà que viuen algun temps a Puigcerdà, fet que no és d'extranyar si pensem en l'estreta relació entre les comunitats jueves i cristianes del Rosselló i la Cerdanya, fins i tot en l'actualitat. També això ens demostra el tràfic humà, la immigració real, entre les dues

⁶⁷ Denjean, C. 2004

⁶⁸ Aquest cas es troba en l'Arxiu històric i comarcal de Puigcerdà dins el *libri Firmitatis* de . 1311-1312, d'Arnau de Bonmany i Guillem f.23 v.24 r.

regions. Però per el nostre estudi ens comporta una dificultat més, ja que es fa molt difícil diferenciar les qüestions que fan referència a Puigcerdà o a Perpinyà. El que si que ens demostra és que hi ha una subordinació de Puigcerdà a Perpinyà.

Però aquesta subordinació no és en tots els aspectes, hi ha punts en que podem afirmar que l'*Aljama* de Puigcerdà és plenament sobirana, més concretament en el que fa referència als impostos derivats de la Sinagoga i del cementiri jueu⁶⁹.

Tanmateix cal aclarir que dins el Call no tot és plenament jueu , el forn per exemple, que hauria de tenir una funció ritual, (ja que el pa jueu i el pa cristià són diferents: el jueu no té llevat per recordar el pa que menjaven els jueus durant la seva estada mítica o bíblica per el desert)no se'ns mostra així a la llum dels documents a Puigcerdà: el 10 de calendes de maig de l'any 1310 Bondia Abraham i Duran Salomó concedeixen el forn a Elisenda uxor B. Sagrera de Puigcerdà per un any, document que es troba al l'Arxiu històric i Comarcal de Puigcerdà, en el *libri firmitatis* de l'any 1310 f. 127r. També dins el mateix arxiu però dels anys 1316 i 1317 trobem que Cresques Matafies reconeix deure 12 lliures al rei de Mallorca, que té domini sobre el forn de Puigcerdà.

L'*Aljama* de Puigcerdà és doncs una comunitat autònoma en alguns aspectes, dependent de l'*Aljama* de Perpinyà en altres i paral·lela a la comunitat cristiana en altres casos.

L'alimentació

Acabem de veure com l'organització jueva de l'*Aljama* no és absolutament segregacionista, que hi ha una relació amb el món cristià , que per dir-ho amb altres paraules és una organització paral·lela a la cristiana.

Ara bé l'alimentació, si que marca una frontera més clara entre les dues comunitats, tot i que val a dir que com observarem en les troballes arqueològiques, com sempre hi ha excepcions, ja que cada individu i cada comunitat pot ser més o menys practicant a l'hora de la veritat.

Però bé, en general estem davant d'una barrera simbòlica i social, que com és lògic i ja s'ha dit està basada en el ritual.

Els jueus basant-se en el Gènesi 9-4, el Deuteronomi 14-16 i el Levític 11 i 13-19 estableixen una barrera entre el que és pur i el que és impur. A més ni la cuina ni els utensilis són iguals que els cristians, tal i com hem vist en el capítol primer.

⁶⁹ Denjean,C.2004

Per consumir carn els jueus han de disposar d'una carnisseria i d'un carnisser propis, se'n coneix l'existència de/ del de Perpinyà de manera més constant en el temps, però en canvi a Puigcerdà no ho trobem en tot el període d'instal·lació, segons Jaume Riera qui en el Anuario de Estudios Medievales posteriors a 1964 clarifica aquest fet en un article titulat "la conflictivitat de l'alimentació jueva medieval". Escuarterar el bestiar petit a l'interior de les cases és possible, mentre que el bestiar gran és impossible. Aquest fet ens porta a dir que inicialment els jueus usaven les instal·lacions cristianes, i ens recolzem en una acta trobada del XIV dins el Llibre de Provisions de la Vila que diu: "*ut judei ville ipsius nullam habeant certam carniceriam in qua possint habere carne pro eorum necessitare..*" és a dir dins el Call o vila jueva no hi ha carnisseria. Aquest fet es pot explicar segons Denjean(2004)⁷⁰, com a un problema d'espai, és a dir els Callls no sempre disposen d'espai per construir una carnisseria i la bona entesa i les relacions de veïnatge fan que durant molt temps es comparteixin les instal·lacions, però aquesta bona entesa s'acaba i les autoritats cristianes cap a mitjans del XIV prohibeixen l'ús comú. Recordem que per exemple l'any 1348 és l'any de la Pesta Negra fet que com sabem ataca directament a la comunitat jueva.

A part de la carn un tema important és el vi *kasher*, com podem imaginar era difícil fer vi jueu a Puigcerdà, però sabem que es comprava a Perpinyà on si que hi ha vinyes, ja que s'ha trobat pagaments d'impostos a l'*Aljama* de Perpinyà de jueus puigcerdanesos sobre vi *juhic* segons els arxius dels Pirineus Orientals sèrie B 332 i en l'Arxiu històric i comarcal de Puigcerdà en els *Laudimis dels reis de Mallorca* datats de 1324 al 1344 f.118 amb data de 1341 on es parla del comerç de blat i vi.

Per el que fa a les fruites i verdures, s'han trobat molts documents que ens mostren com era habitual tenir un hortet que faria la funció d'abastar a la comunitat tan jueva com cristiana, ja que l'hort és un espai privat de cada família.

Així que podem dir que durant el XIII no hi ha segregació alimentaria plena i que aquesta no arriba fins l'època de les pestes. Podem afirmar també que hi ha un respecte mutu entre comunitats: ni els cristians mengen *kasher* ni els jueus deixen de fer-ho i sembla com si la tolerància regnés fins a meitat del XIV.

La capa judaica i la roda o cercle

La capa judaica va ser l'element distintiu més específic. Hem observat que no és fins a mitjans del XIV quan comencen a haver-hi "problemes" de segregació. El fet de la capa és un element que ve d'abans.

⁷⁰ que es basa en l'article de Béatrice Leroy que publicà l'any 93 la revista *España judaica*, "Les juifs dans l'Espagne chrétienne avans 1492"

El Concili de Lletrà de 1215 i les prescripcions de Sant Vicens Ferrer dos segles després fan que el jueu, com en altres moments històrics, s'hagi de diferenciar quan surt del Call, mostra d'aquest fet en són les nombroses representacions que trobem en la pintura gòtica catalana. Tanmateix l'any 1315 se'ls obliga a portar un cercle, una roda, en un lloc ben visible, normalment en el pit.

Aquestes mesures no són massa ben vistes per la comunitat jueva, que en fa orelles sordes, i a més hi ha excepcions, com quan , per exemple el rei Sanç de Mallorca ofereix a alguns comerciants la possibilitat d'exercir la seva feina sense aquesta "roda identificativa", ja que predisposa al client cristià a mal pensar sobre el comerciant jueu⁷¹. Altres excepcions segons recullen les *Ordinacions*⁷² es porten a terme quan el jueu està viatjant durant l'any 1419, segons documents existents en el arxiu del Departament de Pirineus Orientals sèrie B, 94 f 45 i sèrie B 226 f.20.

Vist el que s'ha dit, la pregunta ara és què hi ha de cert en aquestes lleis que obliguen als jueus puigcerdanesos a identificar-se; les actes notariales són poc precises. Un jueu de Besalú que treballa a Puigcerdà i viu a Perpinyà, de nom Samiel Cresques, en el seu inventari de béns recull les peces de roba que va portar en vida, i tot i que pugui semblar estrany no hi cap peça que sigui distintiva, que diferenciï el seu armari de l'armari d'un altre home benestant de Puigcerdà cristià. Un altre document de 1286 , del *Libri Judeorum*, pertanyent a l'arxiu comarcal de Puigcerdà en el foli 48r. ens mostra una capa vermella, que no blava. En el mateix *libri*, en el f.64r apareix una capa morada d'home i una de dona. En cap document relacionat amb Puigcerdà, es parla de capa judaica, o de capa blava. Tan sols en tenim una il·lustració en el *Libri Judeorum* de 1286.

Organització familiar.

La família és l'ens bàsic de qualsevol comunitat, en el nostre cas en aquest tema si que podem parlar d'una comunitat plenament diferenciada. Els assumptes de família s'arreglen amb l'ajuda dels secretaris de l'*Aljama* de Puigcerdà. Tanmateix els assumptes corresponents a la mort dels membres també tenen una solució estrictament jueva, són el que els cristians anomenen "*capellanus judeus*" o "*capellà juheu*", tal i com recull Pierre Vidal⁷³. És potser aquesta part que enllaça la vida i el ritual la que mostra més separació de comunitats.

⁷¹ Vidal,P-1992

⁷² Denjean,C.2004

⁷³ Vidal,P-1992

La vida de la família jueva a les terres de la península Ibèrica presenta trets procedents tant del medi cristià com del musulmà. Hom hi detecta clarament certes tendències contradictòries d'aquestes dues civilitzacions, tendències que van ser responsables d'alguns problemes típics de la família jueva hispànica. Un d'aquests problemes fou la monogàmia. Mentre les comunitats jueves del Pirineu la defensaven, els jueus del món musulmà practicaven extensament la poligínia. Els jueus hispànics oscil·laven entre les dues tendències, que van coexistir, amb diverses topades, fins a l'expulsió. Els jueus dels regnes cristians continuaren casant-se amb segones mullers tal com feien els qui vivien sota el domini musulmà.

Naturalment, les autoritats rabíniques hispàniques, insistien unànimement en la necessitat de tractar les mullers adequadament. Aquesta insistència, però, fa estar en dubte sobre si això era així en general. L'examen atent de les fonts documentals mostra que, al costat d'observacions generals vàlides per a qualsevol altra comunitat medieval, hi ha dades que es refereixen a circumstàncies peculiars del judaisme ibèric. Els documents que procedeixen de les terres i del període musulmans solen referir-se a la situació de la dona sobreentenent que la bigàmia hi predominava.

Amb relació a l'abandó que patia gairebé inevitablement una de les mullers, normalment la primera, Isaac al-Fasí pren una actitud realista. Tot i admetre que una de les mullers resulta sempre més afavorida, insisteix que l'home no ha de negligir el deute conjugal de la dona menys afavorida. Un altre problema era el de mantenir dues cases quan una de les mullers refusava de viure sota el mateix sostre que la seva rival. En aquests casos la qüestió més delicada eren les conseqüències econòmiques de la separació, però també les obligacions sexuals del marit envers l'esposa abandonada. Mal que en la majoria dels casos triés una de les dues cases com a domicili permanent (sia per raons de preferència, sia forçat per les circumstàncies), el marit havia de visitar l'altra dona, encara que només fos «per a complir amb el deute conjugal». Fins i tot sense ser cap família bigama, si el marit i la muller vivien separats durant la setmana, estaven obligats a menjar plegats el dissabte i a dormir plegats.

Els rabins dels regnes cristians hispànics solien encoratjar el comportament amable, perquè contribuís a mantenir l'amor entre marit i muller.

La possibilitat que la jove muller d'un home molt més gran que ella envidués essent encara jove era molt real. També hi havia, però, homes joves que es casaven amb riques senyores més grans que ells.

Ni la vida matrimonial pacífica ni les relacions sexuals harmonioses no apareixen a penes en les nostres fonts, car els documents que posseïm tracten la majoria de les vegades

dels casos de discòrdia, és a dir, de problemes. Cal tenir present això en parlar de la vida sexual que els tribunals jueus debatien i que les autoritats rabíniques examinaven.

Els rabins es veien obligats a tractar problemes de natura molt íntima.

Les fonts rabíniques reflecteixen els gustos i les pràctiques sexuals dels jueus de la península Ibèrica.

Les parelles sense fills es feien mútuament retrets pel fet de no tenir-ne. El marit gaudia d'algun avantatge legal, car podia demostrar la seva virilitat i fertilitat per acabar amb les recriminacions.

La jurisprudència religiosa prohibeix al marit de privar la muller del seu dèbit conjugal. En una societat que permetia als homes de satisfer les necessitats sexuals amb segones dones o fins i tot amb concubines, les mullers podien ser fàcilment ignorades o negligides. Si els marits persistien en aquesta actitud, podien ser censurats i fins i tot rebre una demanda de divorci a causa d'això.

La permissivitat i la gosadia de la vida sexual en els matrimonis de les terres hispàniques cristianes es veu molt bé en uns poemes judeocatalans escrits probablement en el segle XIV en el nord de Catalunya o en el Rosselló . Aquests cants de noces contenen agosarats consells adreçats directament al nuvi i a la núvia per aconseguir la satisfacció sexual en llurs relacions. Hom aconsella la núvia sobre el que ha de fer per assegurar-se que el marit es senti atret per ella i per cap més dona. El més suggestiu, i gairebé obscè, és l'intitulat *Piyyut nae* («Poesia festiva»), encapçalat en el manuscrit hebreu pels mots: «Poesia sobre la unió sexual del nuvi i la núvia». Explica, d'una manera lleument satírica, els diversos problemes que un marit vell i la seva joveníssima muller poden patir en el llit.

A l'altre extrem, hi havia els casos de maltractament de les mullers, costum que estava molt estès entre els jueus de la península Ibèrica. Cal considerar aquest fet com una part de la tendència general a la violència en la societat jueva hispànica. En les famílies jueves, tant en els regnes cristians com en els musulmans, el marit acostumava a comportar-se com l'amo indiscutible de la llar, malgrat les regles jueves que diuen que cal honorar la mestressa de la casa.

Les mullers abandonaven a vegades la llar per evitar de ser maltractades pels marits, i aquests abandonaven les mullers per altres motius.

La dissort de la dona abandonada era palesa a tothom. I alguns marits amenaçaven les mullers amb deixar-les sinó s'avenien a satisfer llurs desigs. Els rabins eren conscients de les tragèdies que es produïen. Els tribunals rabínics eren el darrer recurs, i sovint eficaç, per a la dona maltractada.

Potser cal donar alguns exemples de casos de divorcis per a completar aquesta crònica sobre les relacions matrimonials. Una de les causes més freqüents de demanda de divorci per part de la dona era simplement que no podia suportar més el marit. Sovint no podia amagar l'aversió que sentia. En aquests casos, es sobreentenia que les relacions sexuals normals havien cessat molt abans que la parella es presentés davant del tribunal. No té res de sorprenent, doncs, que en algunes ocasions fos el marit el demandant. Segons la jurisprudència religiosa jueva, la dona que refusava d'anar-se'n al llit amb el marit podia ser considerada rebel i perdre alguns dels drets o avantatges econòmics estipulats en els capítols matrimonials (la *ketubbà*).

Els jutges (els *dayyanim*) eren també molt comprensius envers la dona que es volia divorciar del marit perquè aquest es donava al joc.

Fonts documentals explícitament puigcerdaneses, d'un aspecte tan important com és el matrimoni, o la família la veritat és que són minses per aquest motiu s'ha optat per incloure informació de caire general extreta de la revista Sefarad⁷⁴

La Caricatura

En la cobertura del *Libri Judeorum* apareix, si és que és autèntica, la representació d'un jueu feta per l'escrivà del moment de Puigcerdà. Aquest dibuix ha estat modificat posteriorment, per, si se'm permet, algun graciós amb un senzill i vulgar bolígraf "bic"; no cal ser massa intel·ligent per saber que no estem davant d'un traç medieval!! Bé, el fet és que sota el traç del bolígraf "bic" apareix l'estrella de David que emmarca un home barbut i despenyat amb un nas prominent i corbat, aquesta no deixa de ser la mostra d'un odi que va creixent en el temps i que marcarà la gran segregació posterior. No oblidem que aquesta imatge pot correspondre a la de l'usurer, a la del jueu, i no oblidem tampoc que encara ara si et diuen jueu té un caràcter altament negatiu.

No deixa de ser una curiositat però que s'ha cregut interessant mostrar per veure com l'escrivà, membre d'una part de la societat lligada directament amb l'església, ja mostra un odi incipient vers la comunitat "altra", la no cristiana, fet que demostra com la èlit socioreligiosa és la gran segregadora, que s'encarregarà d'incitar i motivar a partir de mitjans del XIV a la massa poblacional per descarregar l'odi, la por i la misèria de la Pesta cap als jueus.

⁷⁴ "El comportament sexual en la societat hispanojueva de l'edat mitjana". Yom Tov Assis *Sefarad* 2001 a <http://sefarad.rediris.es/>

El joc i la pobresa

L'afecció a la loteria, a fer quinieles i a la 6/49 és un mal vell. Ja l'any 1284, Jaume II va prohibir el joc, aquest mal no afecta a una sola comunitat, si bé sembla ser són els jueus els més aficionats al joc.

Documentat a Puigcerdà en tenim la gran afecció que demostraven, en especial els jueus, en el "*ludus taxillorum*", que podriem traduir com joc d'apostes, anomenats "*taules malleta*" o "*taules ferrando*", "*ludus tabularum*", "*ludus de preses*", "*ludus ad reig vel ad regina*", "*eschaq*" i "*valeca*"⁷⁵.

I bé, quin és el problema? El problema rau en que és aquest diner fàcil, fruit de cap treball, es guanya i es perd amb molta facilitat, i això a vegades ha portat a la ruina a molta gent i ha estat motiu de baralles i males relacions, fet que afecta directament a la bona relació entre ambdues comunitats, però de totes maneres aquest no és un problema només entre jueus i cristians, ja que seguint a Denjean (.2004) el joc portava problemes dins de la mateixa comunitat jueva, fet que va fer que s'establissin unes normes que prohibien el joc durant les festes jueves, en festes de matrimonis de germans, segons una ordenança de 1295 trobada a les Ordenacions de la Vila.⁷⁶

Ja hem vist com el joc es considerava dolent dins la comunitat jueva, també es considerava de mal jueu no ser caritatiu amb els pobres de la comunitat.

Durant el XIII no sembla que hi hagi massa pobres jueus a Puigcerdà. Per contra a principis del XV els documents parlen d'una més gran pobresa.

Es té documentada la caritat, ritual, dels jueus puigcerdanesos, en especial en el que s'anomena "*l'elemosina paupeorum*" i cap a "*schola*" que és la que es fa amb més donacions dels jueus a Puigcerdà. A diferència amb els cristians, els jueus no fan caritat de manera ostentosa i per ser vistos. Aquest és doncs, un altre fet diferenciador.

Els noms

L'antroponímia jueva és fruit de multitud d'influències internes i externes; és un reflex de la seva pròpia identitat com a comunitat; de la seva eterna dualitat: la realitat i la tradició. És a la vegada la mostra de la diferència, el tret distintiu, per excel·lència.

Per començar dir que el jueu rep nom un cop s'ha circumcidat i una jueva en el moment de néixer. La fórmula nom, cognom patronimi i matronimi no sembla ser la més adient a l'època segons un interessant llibre de Hatefutsoth⁷⁷. És millor, seguint aquest autor

⁷⁵ Tots aquests noms de jocs els trobem a l'Arxiu històric i comarcal de Puigcerdà, en el *libri firmitatis* dels anys 1270 f. 55v, 1294 f.20 r., 1298 f. 62v., 1296 f. 26r., i 1298 f.62v.

⁷⁶ f.7v.

⁷⁷ Hatefutsoth, B.1996

la fórmula: primer nom, segon nom, tercer nom, en molts casos ,tots tres representen el que nosaltres coneixem com a nom, els termes *ben, filius, filia*, no s'acostumen a donar a diferència d'àrabs i cristians, aquests identificatius només s'usen per nomenar a personatges importants com per exemple Mosse ben Nahman, que és el conegut Nahmanides o Maimonides, i el que si que es dóna clarament és l'origen, fet, penso personalment, que ens dóna a entendre que es remarca molt l'origen forani, l'estranger.

Si prenem la llista de persones jueves instal·lades a Puigcerdà observem com “Cohen”, “Levi”, “Astruch”, “Abraham”, “Crexet”, “Vidal” són noms en primer o segon lloc molt usats i que ens porten directament a pensar en una determinada comunitat. El fet però és que per exemple de “Levi” no és excessivament corrent ni a Puigcerdà ni al Rosselló com a primer nom, si nó que acostuma a ser segon nom.

Una altra dada interessant és la creació de nous noms, que no duren més de dues generacions, que marquen a l'estranger i la seva procedència, són els “de Carcassone”, “de Mazeres”, “de Besalú”, etc. que no marquen cap identitat plenament jueva, però que tan sols la tenen els jueus ja que són els nou vinguts a Puigcerdà.

A Puigcerdà com en altres viles cristianes els “Compte”, “Cresques”, “Crexet”, “Petit”, “Perez”, “Vital”, catalanització o occitanització del hebreu “Hayyim” que vol dir vida també “Astruch”, “Czasala”, “ els derivats de bon com “Bonet”, “Bonmacip”, “Bonafos”, són o poden ser jueus.

No hi ha cap jueu que es digui “Pere”, mentre que tenim cristians que es diuen “Salomó”, els cristians es poden dir “Benet” i els jueus “Baruch”, noms que volen dir el mateix, les “Regina” són jueves mentre que l'equivalent cristià a Puigcerdà són les “Alamanda”, “Tolzana” o “Cerdana”, les “Dolça” i les “Astruga”(derivat d'*Astrum*, Estrella), les “Sclarmonda” són cristianes i les “Stella” són jueves i el significat segueix sent el mateix, i les “Bonafylla” tan poden ser jueves com cristianes. Per tant una regla massa fixa no s'ha trobat en els documents⁷⁸.

La connotació en el nom jueu és clarament integrador dins la seva comunitat, a més importa tant, que marca el destí de la persona per què Déu n'és el responsable, canviar el nom pot significar canviar de conducta segons es desprèn de la Bíblia a Ruth, 16.

A través dels testaments es pot entendre que el jueu, té dos noms, un de públic que podria ser Abraham de Roxella i l'altre de privat en el que la procedència no hi figura, de fet és absolutament lògic que el fill o l'esposa no usi el locatiu, per què és igual per tota la família.

⁷⁸ Denjean,C.2004

Una altre dada curiosa, és que els fills agafen el nom del pare. Així per exemple podem trobar un senyor que es digui Abraham Abrae (que en molts casos ho trobem escrit l'un amb "h" intercalada i el segon sense) o Juceff Abrae, mentre que les filles no agafen el nom de la mare i a la vegada tampoc transmeten el nom als fills.

El fet és que aquest també és un element diferenciador tot i que a vegades ens pugui confondre.

El crèdit: la millor relació

La imatge més generalitzada d'un jueu medieval, és la del comerciant i sobretot del prestamista de diners. A Catalunya acostumem a dir que "diner fa diner" i els jueus a través del comerç feien diners que després deixaven per recuperar-ne més. Aquesta imatge d'usurer, li ha fet molt de mal socialment, l'ha segregat, i a la vegada va permetre que se'l acollís en viles i llogarrets, l'ha integrat. El món del crèdit és per a aquesta comunitat una arma de doble fil.

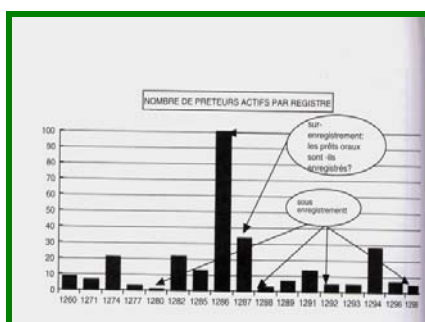
Es podria dir moltes coses al voltant del crèdit, tot i que, tan sols hi ha un vint per cent de documents relacionats amb el crèdit a Puigcerdà inventariats i estudiats.

Personalment , penso, que es pot fer una lectura transversal sobre aquest munt de documentació i s'ha optat per llegir-ho en clau d'integració / segregació vers l'altra comunitat.

L'interès que mostren els cristians vers els comerciants jueus està basada en que els nostres protagonistes tenen líquid. Mostra d'això en són els molts cofres amb diners que s'han trobat en els Calls i *Juderías*, d'arreu del territori, fet que no es dona amb tanta regularitat en les llars cristianes, que més que donar valor al diner líquid, donen més valor a les possessions.

La intensitat del crèdit ha variat en el temps, segons el que hi ha estudiat i podem observar seguint a Denjean⁷⁹ . L'any 1286 és el més productiu, mentre que l'any 1280 quasi no es dona la transacció, ella ho exemplifica amb el següent gràfic que s'adjunta a continuació.

⁷⁹ Denjean,C.2004

La dada més interessant , des d'un punt de vista personal, és la participació de la dona jueva en el crèdit. Les creditores més destacades de Puigcerdà varen ser Regina Decza Grassa, l'esposa de Bondio Coras, també de nom Regina, Maria de Turri, Aster en el segle XIV, dona que es va casar dues vegades. El més habitual és que siguin dones casades i que el marit les autoritzi però, com sempre, hi ha rareses i Maria de Turri és la única que apareix sola, el marit no hi intervé. També cal dir que la participació de la dona és més reduïda que l'home ja que no pot ser ni massa jove ni massa vella: la seva vida com a creditora és d'uns deu anys.

Com és lògic no tots els dies de la setmana eren adequats per fer crèdits. El dissabte, el *shabbat*, segons la tradició no hi podia haver transaccions econòmiques, ja que és el dia sagrat dels jueus, tot i això es tenen documentades transaccions en dissabte!. El dia més habitual acostumava a ser el diumenge, el dijous i el divendres. El calendari està clarament marcat per el calendari agrícola així doncs, la primavera, en especial mars, moment de plantar llavors es el mes més important, a l'hivern el mes de novembre, que coincideix amb la Fira de tardor és el que presenta més activitat , segons es desprèn dels *Libri Firmitatis i Debitorum* de l'arxiu comarcal i històric de Puigcerdà. Per pagar allò que s'havia demanat s'acostuma a fer per Sant Joan i per Nadal, és a dir coincidint amb els dos solsticis.

Ara ja, després d'aquestes curiositats, personalment, crec que el que més ens interessa a nosaltres en aquest apartat és la relació que van establir els uns amb els altres, en especial una relació que fins ara no hem observat: a través del crèdit el jueu puigcerdanès estableix relacions amb cristians de la Vila i més important : de tota la comarca i fins i tot de més lluny.

Hi ha una interessant relació de llocs on per un motiu o un altre algun dels seus habitants demana un crèdit a algun jueu de la capital cedana, aquests llocs són⁸⁰ : Adacs(Das), Alb(Alp), Alff(All), Alo(Llo), Anacz(Nas), Aniula(Niula), Anauya(Nauja), Angostrina, Ans(Les Pereres), Aragolisa(Rigolisa), Arestot(Aristot), Arró(Ro), Arsèguel, Avia(Vià), Aya, Agia(Age), Baltarga, Bascaran, Bar, Bayanda(Bejanda), Beixech, Bena, Berga, Bolquera,

⁸⁰ Delcor, M-1966

Bolvir, Borr, Bruguera, Caborriu D' Alp, Caborriu d'Avolt, Caborriu(Cobarriu De La Llosa), Calyastre(Callastre), Canalls, Caudegues(Caldegues), Casis De Huvela, Casis De Prato, Carnudels(Castelar), Cava, Caseles (A Balltarga), Conceyllabre, Corbera(A Ocejá), Cortauz(Cortàs), Crosels, Cheralbs(Queralb), Cherol(La Tour De Querol), Chers(Quer Foradat), Cheixans(Queixans), E dorres(Dorres), Eguet(Egat), Eguils(Guils) Stavar(Estavar), Estol(Estoll), Espinosa, Escadarcz(Escadarc), Err(Er), Eyna, Fontanilles, Fontrabiosa, Flori, Fornells, Formiguera, Fusteyna, Garauxer(Gréixer), Ger, Gurguya(Gorguja), Huvela, Invidio(Enveitg), Isavall-Isogoll(Isòvol), Ix, Laguna(La Llagona), Livia(Llívia), Limos(Limoux), Linars, Lora, Lucz(Llo), Matamala, Meranges, Mosol-Mosoil-Mosoyll(Mosoll), Nigra, Nabiners, Nansovell, Ocejá-Oceya(Ocejá), Olobte(Olopte), Palau(Palau De Cerdanya), Pedra, Planeolles(Planoles), Pi, Podium Ceretanum(Puigcerdà), Po, Portella, Pratis(Prats), Pulcro Viso(Bellver), Pruyllans(Prullans), Parera(Les Pereres), Podio Vallis Cebollera(Vallcebollera), Rialters(Riutés), Riu De Pedra, Riu De Santa Maria(Riu), Ripoll, Rivo, Saga, Salagosa(Sallagosa), Sautegel(Saltègat), Sanczor(Sampsor) Sans, Salit, Saucz, Soriguerola, Sata, Loqualia(Sta. Llocaia) Sata. Eugènia(A Bellver), Sta. Maria De Talo(Talló), Sto. Martino De Aravo(St. Martí D'aravó), Sede Urgelli(La Seu D'urgell), Solsona, Senavastre, Tallendre, Tallorta, Talam De Tremp, Targasona, Turri(La Tour De Querol), Tholoriu(Toloriu), Thoses(Toses), Ur, Urgio(Urtx), Urucz(Urús), Vallczsabollera(Vallcebollera), Vedrynans, Vilar De Ovancia(Montlluís), Villanova, Villario De Urg(Vilar D'urtx), Ventayola(Ventajola), Vilalobent(Vilallobent), Vernet(Vernet Les Bains). (Delcor, M-1966)

És doncs la millor manera que van tenir els jueus de Puigcerdà per establir relacions no tan sols amb cristians de Puigcerdà, sinó de tota la Cerdanya, nord i sud, a més del Berguedà, Ripollès, Alt Urgell, Pallars Jussà, Andorra, Capcir i Conflent.

L'ESPAI MATERIAL

L'arquitectura

Tal i com s'ha anat dient, la relació entre el Convent dels franciscans i el call, topogràficament, no era cap novetat, per aquest motiu es van començar les excavacions arqueològiques⁸¹, però tot i aquesta relació a la llum dels documents, hi havia un dubte; saber si realment apareixeria alguna mostra jueva, ja que podia ser probable que el convent franciscà o altres construccions posteriors amaguessin les mostres de la comunitat jueva. L'altre problema existent era la localització exacta, ja que se sabia que estava en el mateix

⁸¹ Mercadal ,O 1994

lloc del convent i on hi havia el convent actualment hi ha una illa de cases i un pàrquing. La sort va jugar a favor dels arqueòlegs i els únics nivells que han arribat fins a nosaltres, quasi intactes, han estat els dels segles XIII al XV.

La troballa que va posar sobre la pista del Call als arqueòlegs, va ser un conjunt de cases que presentaven una estructura ben diferent del que podia ser un convent, la troballa de l'aixecament d'una Vila nova, extra mur, molt ordenada i creada amb un mateix patró, els habitatges s'orienten nord-sud i els carrers est-oest i la clau de tot: la troballa de la llàntia de *hannukah* o del segell àrab.

De manera que en l'excavació de 1994 van sortir a la llum els carrers que presenten una orientació igual, com ja s'ha dit i unes amplades que oscil·len entre els 3,7 i 3,5 metres del carrer 3, 3,2 metres el carrer 2 i 1,4-1,6 metres pel carrer 1. Setze parcel·les d'habitatge, orientades nord-sud o nord-est-sudoest de planta rectangular i força regular. Els casos més treballats ens informen que la superfície oscil·la entre els 34 i els 17 metres quadrats, els murs s'aixecaven a partir d'una rasa no massa fonda, amb un sòcol de còdols de riu de diverses mides, units amb terra. La part exterior, la façana, és senzilla, poc cuidada, tan sols es caregen les parts externes. L'alçada d'aquests murs conservats oscil·la entre els 10 i els 60 centímetres, l'amplada és molt igual en tots els casos, entre 45 i 60 centímetres. Van aparèixer restes de tàpia i fusta cremades, molt corrent a la zona, encara a l'actualitat, (materials que retenen l'escalfor) que ens donen a entendre que les parets s'aixecaven amb aquests materials. La tàpia està constituïda per granit, sauló i argila de la Vila. Aquests materials s'usaven per aixecar les plantes baixes, mentre que les altes, primer pis i teulada, s'utilitza la fusta en forma de creu de Sant Andreu, l'encofrat es feia amb pals i els vuits s'omplien amb una barreja feta de sauló, argila i aigua. El gruix d'aquestes era entre 40 i 50 centímetres, fet que ens porta a pensar que res tenien d'envejar amb les parets d'avui dia, quant a aïllament tèrmic i acústic. L'exterior s'acostumava a rebossar amb calç i sauló. Les teulades, com no podia ser d'altre manera eren de llosa.

Imatge aèria de la zona excavada del Call, la fletxa ens mostra l'excavadora, bona referència per comprendre'n les dimensions reals.

La porta, de les restes excavades, al igual que la tipologia de les esglésies romàniques i que la tipologia de les cases ceretanes, dóna al sud, eren de fusta i fixades amb frontises. Un cop a dins les vivendes dir que no se'n va trobar massa informació, però en totes les cases de planta sencera es va trobar una olla de ceràmica grisa encaixada dins la pedra del terra de l'estança. La capacitat aproximada és d'uns dos litres, i en l' interior s'hi van trobar carbons, cendres i mostres de combustió, per tant aquestes olles encaixades al terra tenien una funció de braser.

Dins la mateixa línia en els habitatges van aparèixer unes sitges circulars amb abundants restes de fauna i ceràmica i un forat per clavar-hi un pal que porten a pensar que seria com un paller. En algun cas s'han trobat arrenclarats aquests forats i per tant podríem dir que es tracta d'un petit cobert.

Quant a restes comunals, s'ha trobat un dipòsit d'aigua, circular en el que hi resten senyals de decantació de l'aigua, d'aquí en surt a la vegada una canalització que l'observem per que la roca es retalla en forma de rec, es delimita amb còdols i es cobreix amb pissarres. Concretament es va trobar en el carrer 2 de l'excavació i va cap al centre de la Vila en direcció est-oest. En el carrer 3 també se'n va trobar un altre que deuria donar a un altre dipòsit. Aquests són els fils d'aigua donats als jueus en el XIV a canvi d'un pagament anual. Paral·lelament hi ha una segona canalització al nord de les cases, força diferent: el canaló té forma de "v" el terra està enllosat, aquesta és clarament segons afirma Mercadal(1994) un desguàs.

Quan a la Sinagoga dir que restes no n'han aparegut, de fet si ens basem en el que ens diuen els documents dels que ja n'hem parlat, la sinagoga estaria en el refectori petit del convent per tant quan es va construir va desaparèixer la sinagoga.

L'aixovar

L'aixovar que es va trobar és variat: la ceràmica és l'element més localitzat, per què tenen un ús més generalitzat. L'origen d'aquestes peces era local, en aquest sentit és interessant remarcar l'existència a la Vila del carrer dels Forns, que tal i com s'ha demostrat a Llúvia, que també té un carrer dels forns, és on s'acostumava a coure les terrisses. Aquest tipus de ceràmica es classifica com a ceràmica "grisa-negra medieval" que és la que només ha rebut una cocción, però que presenta diferents estructures i acabats: tant podem trobar peces toves, com dures, com esponjoses i tanmateix tant poden ser negres com grises. A més d'aquestes ceràmiques d'ús corrent hi ha un segon grup, molt més decorat, en verd i manganès, i amb motius vegetals o geomètrics, l'origen del qual amb molta probabilitat i

seguint a Mercadal⁸² sigui Manresa, València o fins i tot i pot haver alguna producció local. També es van trobar produccions fetes en verd i morat, de més qualitat, amb una decoració que presenta figures humanes o animals a més dels motius florals i geomètrics. L'origen més probable seguint la mateixa font seria valencià i de Terol i les podem datar entre finals del XIII i durant tot el XIV. Igualment s'han trobat ceràmiques en blau i daurat de la primera meitat del XIV .

A i B són gerres són del tipus verd i manganès i la tercera és una gerra verda del XIV.⁸³

Altres materials localitzats són el vidre objectes d'ós i banya i els objectes metàl·lics; els de vidre han sigut irreconstruïbles, tot i així podem dir que s'han trobat colors i factures diferents (llisos, treballats, etc.). Quant a materials d'ós és curiosa l'aparició d'un penjoll d'ullal d'ós, articles comuns a l'edat de bronze però no en l'edat mitjana, tot i que les proves realitzades demostren que és d'aquest període. També han aparegut banyes d'ovicaprins tallades en vàries seccions dins els habitatges, fet que comportaria la manipulació de les bèsties dins el mateix Call. Els objectes metàl·lics majoritàriament són de ferro: claus, un pic, frontisses, una d'elles es va trobar clavada a una pedra. Quant als objectes de bronze remarcar quatre monedes juntes dins d'una habitació, hi ha dos diners de Jaume I, un òbol de Jaume II i una moneda del baix imperi romà i una civella de cinturó, banyada amb or i que presenta la forma d'un lleó encerclat. (Mercadal 2004).

La llàntia de *Hannukah*

Una de les troballes més destacables és se'ns dubte un fragment de marbre, amb una sèrie de cassoles que acaben amb un canaló i que presenta una inscripció molt deteriorada. Aquest marbre segons recull Mercadal⁸⁴ basant-se en la teoria del professor de Geologia de la UAB Alvarez, és de Saint Beat a l'Alta Garona, que com sabem és un dels llocs d'origen de

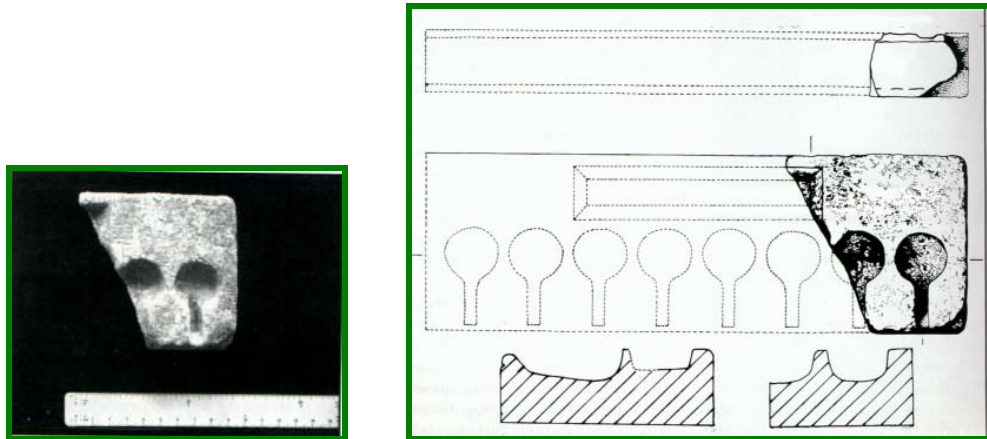
⁸² Mercadal, O.1994

⁸³ Mercadal, O.1994

⁸⁴ Mercadal, O.1994

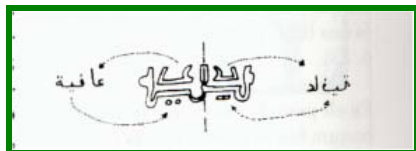
la comunitat jueva de la Vila. Aquest marbre és una part d'una llàntia de *Hannukah*, un objecte ritual de tipus domèstic que els jueus utilitzen durant la Festa de les llums que comença el 25 de *Kislev* i que és de tipus ritual perquè la *Misnà* prohibeix el seu ús cotidià. La llàntia ha de tenir vuit "cassoletes amb canaló", tants com dies durava la festa, al cantó hi havia una "cassoleta" més gran el *shamash* que abastia d'oli als altres

Llàntia de *Hannukah* de Puigcerdà:

El segell de pa àrab

Un altre objecte interessant trobat a la zona del Call és l'anomenat segell del pa àrab, que presenta un motiu solar i s'envolta de figures geomètriques delimitat per dues franges. Aquest objecte és de fusta d' ében negre, que com és de suposar no és un arbre freqüent a la Vila ni als seus voltants. El material del Segell Àrab estaria elaborat amb "*Diospyros ebenum*" que és originari d'Sri Lanka, Índia o Tailàndia, o bé amb "*Diospyros dendo*" "*Diospyros mespiliformis*" d'origen africà o sinó amb "*Diospyros jupru*" "*Diospyros melanoxylon*" que correspondria al banús indi, segons Ros, antracòloga i col·laboradora del Museu arqueològic de Barcelona, tal i com es recull a Mercadal, (1994); aquest segell de pa serviria per marcar el pa que s'ha de portar a coure al forn. Normalment cadascú s'amassava el pa a casa i es portava a coure a un forn col·lectiu, el segell doncs, marcava el pa d'alguna família concreta. Aquest segell presenta una inscripció que es pot traduir com a "bon profit" o "salut" i que correspon a la grafia àrab següent:

85

El dubte és per què està escrit en àrab i el material té un origen tan llunyà, personalment m'inclino per pensar que alguna d'aquestes famílies jueves en la seva eterna diàspora pel món, habitessin alguna zona nord africana o potser turca i conservessin encara el segell i l'usessin per marcar el pa en una terra en la que pocs segells iguals es podien trobar. Penso, que era una manera molt distintiva de marcar el pa, lluny de com ho faria un cristià.

Les restes alimentàries :

Ja s'ha parlat de l'alimentació jueva. A la llum de l'arqueologia a la zona del Call les espècies més trobades han estat l'ovella i la cabra. La majoria d'elles es sacrificava segons ens mostren els ossos al voltant dels tres anys d'edat tot i que hi ha casos que el bestiar tindria un any o any i mig⁸⁶. Això ens demostra que dels caprins s'aprofitava pràcticament tot: la llet, la carn, la llana, també es van trobar restes de bovins, avirams i curiosament porc. Els jueus, en teoria, no mengen porc. Tot i això s'han trobat restes del considerat animal impur (*Sh'mini XI, 4*). Aquest fet es podria interpretar com a una relaxació de costums per part d'alguns individus, o bé per contaminació de costums cristianes. D'altra banda és també altament curiosa l'absència de restes de conill, que igualment és un animal impur per als jueus per què no té la peül·la partida (*Sh'mini XI, 5*) i diem que és curiosa per què en aquest cas no hi ha contaminació ni relaxació.⁸⁷

⁸⁵ Mercadal, O.1994

⁸⁶ Mercadal, O.1994

⁸⁷ Mercadal, O.1994

CAPÍTOL 4.

L'EXPULSIÓ

La inquisició

L'expulsió dels jueus de Puigcerdà, de Perpinyà, d'Aragó, d'Espanya, de França d'Anglaterra...de tot arreu no és un fet que passi d'avui per demà; és com tot procés històric fruit de molts factors que acaben portant cap a una nova situació.

Ja s'ha vist com Jaume I va ser el gran protector de la comunitat, de fet al llarg de tot el segle XIII, els jueus viuen tranquils i fins i tot es pot dir que viuen la seva particular edat d'or: participen de la funció governamental⁸⁸, tots els oficis artesans els hi són autoritzats, tot i que tal i com es desprèn dels documents trobats a l'arxiu de Puigcerdà o bé en el de *Pirynées Orientales* de Perpinyà majoritàriament són: drapers, tintorers, brodadors de fils d'or, treballadors del cuir, rellotgers, enquadernadors, etc. .

Tot i així no es pot obviar la importància de l'Església com a Institució durant aquests temps, i per contrarestar el favor del rei Jaume l'església es dedica a fer edictes, concilis i bules papals gens amables vers aquesta comunitat. El Papa Inocenci III(1198) ja parla de mesures restrictives i d'expulsió, de creuada contra els heretges. Aquesta creuada no implica tan sols als jueus sinó també als càtars i a tots aquells que no professin la fe cristiana. En els anys 1252, 1258 i 1259 alguns tribunals eclesiàstics volen expulsar als jueus però Jaume I ,segons l'autor Bofarull (1908), sempre hi intervé i els defensa plenament.

A la mort del Conqueridor el regne es divideix entre els dos fills del monarca a Pere li toca Aragó i Catalunya (de València als Pirineus) i a Jaume el regne de Mallorca que inclou els comptats del Rosselló i la Cerdanya, Montpeller i les illes , establint Perpinyà com a capital, però diferents diputes fan que l'any 1344 el regne de Mallorca torni a mans del regne cataloaragonès. L'església, sempre atenta, aprofita aquest mal moment monàrquic i s'infiltra a la cort. D'aquest temps en són algunes prohibicions per als jueus, tals com: la de ser metges o apotecaris⁸⁹ i a més és l'època en que se'ls comença a pujar impostos i per si fos poc pateixen tota classe d'atacs. La nostra comunitat entra en un període d'uns 150 anys de problemes a partir de mitjans del segle XIV.

L'any 1348 la Pesta Negra comença a fer estralls i els morts es multipliquen un darrera l'altre. Els jueus en són els menys afectats, a dins els Calls tenen pous propis i un fil d'aigua tal i com em vist en el cas del Call de Puigcerdà i a més tenen unes normes higièniques que la població cristiana no té i que inicialment els salva de la mort en l'època de

⁸⁸ Bofarull i Sans,F. a *Jaime y los judíos Congreso de Historia de la Corona de Aragón* (Barcelona, 1908)

⁸⁹ Choukroun, M (1997)

la Pesta Negra. La ignorància cristiana els condemna i els acusa de tots els seus mals, se'ls hi atribueix la infecció de les aigües i en definitiva se'ls culpa de la mort cristiana.

Com sempre en temps de carestia generalitzada la gana porta a la còlera i aquesta es converteix en revolta contra algú; els nostres jueus en són els grans culpables i els que reben totes les faves. És en aquest temps que l'església forma a monjos especialment "dissenyats" per portar a terme una tasca antisemita clarament definida⁹⁰ i que afecta a tota la comunitat i a tots els regnes. S'inicia una època en que ets creient o ets la "pesta": Conversió o mort és la base de la seva prèdica.

L'any 1391 els Calls catalanoaragonesos són atacats cruelment. Referències de Puigcerdà d'aquest any concret no se'n té , però hi ha una dada que reflexa aquesta època de crisis que és la davallada del nombre de protocols notarials , mentre en el XIV en tenim 516 del XV en resten tan sols 123. a Puigcerdà a més aquesta davallada poblacional i protocolaria ve acompanyada de dos terratrèmols pràcticament seguits, un l'any 1427 i l'altre el 1428 que juntament amb les pestes de 1347-51, 1362-63, 1371, 1410, 1429, 1430, 1439, 1448, 1465, 1476, 1483-86 i 1493-97 que per descomptat no van passar de llarg per Puigcerdà fan que notem la crisi també a la nostra Vila.

És en aquest període i forçats per una dura situació que molts jueus decideixen marxar abans que convertir-se.

Converitr-se és allò que no tots estan disposats a fer. Benedicte XIII (el Papa Luna 1328-1424) i Sant Vicens Ferrer , de qui també ja hem parlat inicien una campanya de conversió. Com a cas curiós se sap del Rabí Salomó Ha Levi que un cop convertit es dirà Pablo de Santa Maria i que acabarà sent bisbe de Burgos⁹¹ i el fill d'aquest, i per tant fill d'un Rabí i no d'un bisbe(seria massa escandalós) va ser Alonso de Cartagena va ser un dels més grans enemics dels jueus.⁹². Dèiem que convertir-se és la última cosa que un jueu faria, però en canvi molts ho van fer. Segons Yom-Tov Assis, important hebraïsta,: *“ aquesta disputació revela ben bé la natura de la decadència que colpeix aleshores el judaisme català, la literatura rabínica és al punt mort....aquests jueus no són més en mesura de deixar llur empremta sobre la Diàspora sefardita...les pressions exercides sobre ells i la seva desesperació expliquen les conversions massives, incloent-hi les de personalitats i savis”*⁹³

⁹⁰ Choukroun, M (1997)

⁹¹ http://www.cryptojews.com/pablo_de_santa_maria.htm consultada a dia 21 de novembre de 2005, ens parla de qui va ser aquesta figura, aquest convers.

⁹² Roth, Cecil *Histoire du peuple juif* 1957

⁹³ Choukroun, M (1997)

Els conversos són separats, viuen vigilats pels Dominics que a més s'encarreguen d'inculcar al nova fe. A més s'han de canviar el nom, cal eliminar qualsevol petjada de l'antiga fe, per això es fa tan complicat intentar arribar als avantpassats jueus d'un mateix, tan sols els noms geogràfics o d'oficis romanen iguals , simplement es catalanitzen i personalment ho agraeixo, de no ser així mai hauria arribat on he arribat⁹⁴.

De conversos es pot dir que n'hi va haver de tres maneres , els sincers que van creure realment en la nova fe, els que es van convertir per por que acostumen a ser els més antisemites per amagar el seu complex i els que ho fan pensant que això serà un fet passatger i que continuen professant la seva fe amagats que són els que anomenem marrans o cripto jueus⁹⁵.

El marranisme s'acaba descobrint, per atzar, però es descobreix i l'Església està atemorida, només de pensar que es pot seguir practicant el judaisme d'esquenes a tot els fa por. És doncs el pas necessari per instal·lar la Inquisició.

La Inquisició inicialment volia combatre els càtars, que van ser els grans heretges del Pirineu, però es va acabar convertint en un tribunal eclesiàstic encarregat de vetllar per la puresa de la fe i reprimir les heretgies.

A la Corona d'Aragó es va institucionalitzar al segle XIII una Inquisició, sota control papal, per reprimir els progressos de les heretgies valdesa i càtara. Tanmateix, aquest tribunal va esdevenir pràcticament inoperant des de la fi del segle XIV. El 1478, els Reis Catòlics van obtenir del papa Sixt IV una butlla que els va permetre organitzar el tribunal del Sant Ofici, o Inquisició, a la Corona de Castella.

La Inquisició castellana, sota control directe dels reis, va adreçar les seves actuacions contra els cristians nous (jueus conversos), que eren acusats de judaïtzar, és a dir, de mantenir en privat el culte de la religió hebraica: el marranisme que esmentàvem.

Des dels seus inicis, el nou tribunal es va caracteritzar pels seus mètodes contundents i poc respectuosos amb les garanties processals: mantenia en secret els noms dels delators, no es comunicava als detinguts els càrrecs pels quals eren processats, es recorria de manera habitual a la tortura, els béns dels condemnats eren confiscats pel tribunal, les sentències s'executaven en grans actes públics (actes de fe), els "reconciliats" (o penedits) eren objecte d'un tracte degradant que suposava de fet la seva mort civil, etc. Fins al 1498, més de 3.000

⁹⁴ la meua família paterna es diu SAHIS, Saix és un locatiu d'un lloc francès situat just al cantó de Soall a Tarn http://perso.wanadoo.fr/sylvain.chardon/locom/loc_listcomd81.htm?code_insee=81289 aquests nou vinguts de Soall i Saix són a Puigcerdà d'origen jueu, la "família" es deuria convertir al cristianisme i van romandre a Cerdanya fins a dia d'avui.

⁹⁵ Choukroin, M .1997

persones van ser condemnades a mort. El 1483, Ferran II va decidir estendre la Inquisició castellana als regnes de la Corona d'Aragó. Aquest fet va provocar una important resistència per part de les institucions catalanes, que temien que el nou tribunal esdevindria una eina al servei de l'autoritarisme monàrquic i que, a més, veien amb preocupació l'afebliment del col·lectiu convers, en un context de crisi econòmica.

Cal tenir en compte que, al Principat, jueus i conversos eren col·lectius poc nombrosos, i que aquests darrers es trobaven en una fase molt avançada d'assimilació cultural. Tanmateix, el monarca va aconseguir imposar-se, i el 1487, els inquisidors castellans van entrar a Barcelona. Entre aquesta data i el 1505, el tribunal de Barcelona va processar més de mil persones, més de la meitat de les quals ja s'havien exiliat en els anys anteriors; només vint-i-cinc van ser absoltes. L'oposició de les institucions al nou tribunal es va prolongar, però, en els segles següents. Ja a la segona meitat del segle XVI, en el context de la Contrareforma, Felip II va reorientar la Inquisició, que va esdevenir una eina poderosíssima contra el protestantisme, i, més en general, contra qualsevol dissidència religiosa o fins i tot política. Es va imposar la censura prèvia de llibres, es van multiplicar els processos judicials (fins i tot contra autoritats de l'Església com l'arquebisbe de Toledo, Bartolomé de Carranza), es va utilitzar la Inquisició en els enfrontaments entre la monarquia i les institucions forals en la detenció dels diputats de la Generalitat (1569), en la revolta d'Aragó (1591), etc. L'ofensiva inquisitorial va ser acompanyada per altres mesures, com la prohibició d'estudiar a l'estranger. Tot plegat va suposar el tancament dels regnes hispànics en un moment de forta efervescència ideològica i cultural a Europa (Revolució Científica). Ja al segle XVIII, la Inquisició va actuar contra l'extensió de les noves idees il·lustrades i liberals. Durant la Guerra del Francès, el tribunal va ser abolit per les Corts de Cadis. El 1820, durant el Trienni Liberal, la Inquisició va ser novament abolida i la seu de Barcelona va ser saquejada. La mesura va ser confirmada definitivament el 1834.⁹⁶

A casa nostra els tribunals de la Inquisició es troben a Barcelona, Mallorca i Perpinyà. A la capella de Cotlliure els dominicans formen els futurs inquisidors del Rosselló i la Cerdanya.⁹⁷

A l'arxiu de la Corona catalonoaragonesa en el foli 27 r. de la Cancelleria (1320) trobem un interessant document del 2 de juny de 1351 fet a Barcelona en el que se'ns parla del recent nomenament de Fra Albert Just (Frati Alberto Iusti) com a Inquisidor de Cerdanya,

⁹⁶ resum de la informació extreta de <http://www.angelfire.com/ar3/cristianismo/santooficio.html>
<http://www.xtec.es/aulanet/viatge/credit3/04/repro34d.htm> ,

⁹⁷ Choukroun, M. 1997

Rosselló i Mallorca, en aquest document Pere III mana al seu procurador a Rosselló i Cerdanya de pagar-li la “paga anyal ordinària” al recent nomenat inquisidor.

Posteriorment el 2 d'Agost del mateix any, Pere III deixa sense efecte l'anterior ordre, ja que suposava un obstacle perquè l'inquisidor pogués cobrar el seu sou i mana al procurador dels comptants que se li pagui tot el que es deu a Fra Albert Just.

En el mateix arxiu de la Corona catalanoaragonesa tenim un altre document del 17 de setembre de 1356 escrit a Perpinyà en el que ja observem com l'Inquisidor ha canviat, ara segons el foli 157v-158r. De la Cancelleria de 1324, el nou Inquisidor de Cerdanya té per nom Jaume Domènech, en aquest document a part de citar el nom del nou inquisidor Pere III mana que aquest sigui considerat i tractat com els altres funcionaris reials per el que fa a la paga i a més diu que castigarà a qui s'hi oposi.

Segons la mateixa font sabem que Jaume Domènech el 10 de febrer de 1365 encara era l'Inquisidor de la zona ja que un document de la citada font ens parla de que Pere III consigna 6000 sous barcelonesos, corresponents al endarreriments dels darrers sis anys a ell a raó de 1000 sous per any. Aquest document està en el foli 112v. de la Cancelleria 719 de l'arxiu de la Corona catalanoaragonesa. El dia 1 de desembre de 1365 segons el foli 135v.-136r. del llibre de la Cancelleria de 1342 apareix un nou decret reial en el que s'obliga a equiparar a Jaume Domènech per el que fa al deute de sous als altres empleats reials. L'1 d'octubre de 1366 Pere III, segons el foli 158rv. del llibre de la Cancelleria de 1343, atès que l'inquisidor no pot fer front a les despeses el rebaixa al quart grau de l'escalafó financer, fet que ens demostra cada vegada més la protecció reial que van agafant els inquisidors.

El 19 de maig de 1380 Jaume Domènech encara és l'inquisidor dels dos comptats i a més està estretament lligat al poder reial. En el foli 145r-148r- del llibre de la Cancelleria de l'any 1364 observem com Pere III encarrega l'escrit de diferents llibres a Jaume Domènech i que a més es parteixen els guanys. Les relacions no poden ser més properes.

D'un document de 1384 del 22 d'abril se'ns parla de la mort de Jaume Domènech.⁹⁸

Una altra font⁹⁹ ens dóna més dades sobre els inquisidors dels dos comptats. Pierre Vidal(1992) apunta que a més dels dominics també els pares jacobins eren membres de la Inquisició. Segons l'autor en aquests comptats la Inquisició no apareix fins l'any 1260, que recordem és l'any en el que trobem la primera referència jueva de Puigcerdà. Els inquisidors d'aquest temps eren Pere de Cadireta i Bernat dez Bach que van atacar, diu, a una de les famílies més respectables del Rosselló, la de Pons de Vernet (a Vernet les Bains) acusat

⁹⁸ aquesta informació es despren d'un article titulat *els pagamentsals inquisidors de la Corona Catalonoaragones en els segles XIII i XIV* de Jaume de Puig i Oliver.

⁹⁹ Vidal,P. 1992

d'acollir a casa seva heretges. Pons de Vernet va ser condemnat per la Inquisició per això i per haver combatut contra les creuades de Simó de Montfort, la seva descendència va rebre ajut reial previ pagament de 22000 sols de Malgona, fet que els va obligar a vendre la majoria de béns, però van salvar la vida.

Uns altres personatges que Vidal(1992) ens diu, van ser acusats d'heretgia van ser Raymond Isarn, Guillem de Romaguera i Jaume Tolsa de Portel (també al Rosselló).

A més de citar la importància de Jaume Domènech Vidal(1992) afegeix que l'any 1395 Pere Riba, *Petrus Rippe*, va ser el jacobí que va ser nomenat nou Inquisidor. Va ser nomenat per Nicolás de Valladolid per l'ordre del ja nomenat en altres ocasions Papa Luna. Pere Riba en una carta del 3 de setembre de 1399 anomena suplents seus a Bernat Maurici i Bernart Roger, pares de Cotlliure, a qui els hi dona plens poder per arrestar heretges.

En una carta de Pere III ¹⁰⁰ els béns de Joan David, jueu convertit, són donats a un empleat del rei. En aquell temps l'inquisidor era un tal Bartolomeu Ferrer.

Sabem també de l'existència d'un altre inquisidor, aquest del temps del rei Alfons, el seu nom era Pere Solà, pare del convent de Cotlliure. Va ser nomenat a Florència per una bula Papal del 8 de juny de 1419. Aquest inquisidor l'any 1442 va fer cremar a Bonafós Roget, jueu de Perpinyà.

L'únic jueu convers de Puigcerdà que s'ha localitzat dins les meves recerques¹⁰¹ a estat un tal Pere Gironí, que l'any 1371 es va convertir i va convertir també als seus dos fills i esposa. Per un document de 1377 sabem que van marxar cap a Ille, al Rosselló, i allí van viure ell Francesca i Pere, els seus fills i la seva esposa Na Alienor, com a bons cristians.¹⁰²

En aquests temps els conversos cada vegada són més nombrosos, i a la llum dels documents queden clars aquests canvis de noms als que fèiem referència anteriorment, Pere Fabra va ser un dia Abraham de Besalú, Pere Cardinal fou Bonmacip de Lunel, Jachoetus Juces serà Joan d'Ampúries, i així una llarga llista de persones que van deixar de ser qui eren per convertir-se per voluntat o a la força amb algú altri, la vexació una darrera l'altre van fer estralls en la comunitat.

L'expulsió

Ferran d'Aragó i Isabel de Castella es van casar l'any 1469, aquest matrimoni ve marcat per una crisi política a la Corona catalonoaragonesa de la que finalment, Ferran en surt victoriós, gràcies al suport de l'església a través de Benet XIII (el Papa Luna) així com

¹⁰⁰ Vidal,P. 1992

¹⁰¹ tota la bibliografia consultada!!!

¹⁰² Vidal,P. 1992

també del cartoixà Bonifaci Ferrer i del dominic Vicent Ferrer, i de la burgesia barcelonina representada pel conseller Bernat de Gualbes.

En aquesta història tornen a aparèixer dos personatges coneguts: el Papa Luna i sant Vicens Ferrer, per tant no es fa massa difícil pensar per on aniran els aires de la nova monarquia.

A Castella l'odi vers els jueus és una realitat tan palpable que fins i tot s'hi promulguen lleis tan dures com la de la "Limpieza de Sangre" de l'any 1449. Aquests estatuts prohibeixen càrrecs, honors i privilegis a tot aquell que no demostrï ser un home pur, és a dir un cristià de sempre. La puresa de la sang és la manera de demostrar que algun avantpassat no va ser cristià. Però a Castella encara tenen un focus obert amb una altre cultura/religió: els musulmans encara al segle XV ocupen part de la península ibèrica, i Granada, com sabem, és la seva capital.

La Reina Isabel posa totes les seves forces de l'exèrcit contra un home: Boabdil qui el 2 de gener de 1492 i, segons expliquen les cròniques, va marxar "plorant" com una dona del lloc que no va defensar com a home, masculisme a part . A partir d'aquesta data la única ètnia que crea problemes a Castella i a Aragó no és altre que la jueva.

La Unió dels dos regnats després del maridatge estimula una visió de la península ibèrica: la vella i coneguda unitat. La reina vol un regne de llengua única i per descomptat de culte únic, a partir d'ara el castellà i el catolicisme són les bases de la nova i unificadora monarquia.

Amb la unió dels regnes i la desfeta de Granada tan sols quedava un objectiu per aconseguir: la unitat religiosa. Va ser la mateixa Isabel de Castella la que va recomenar al Papa Sixte IV l'any 1483 a Torquemada(1420-1498) com Inquisidor General de Castella. Aquest monjo animat pels reis catòlics va reorganitzar la Santa Inquisició l'any 1478 i el 1487 sota el papat d'Inocenci VIII va ser nomenat Gran Inquisidor. Marrans, moros, apòstates i tota classe d'heretges i heretgies van ser durament reprimits durant els anys de Torquemada. La tortura feia que la bruixeria, l'adulteri, l'usura, i tot allò que no entrava en els seus plans fos considerat delictes.

El 31 de març de 1492, dins d'aquest ambient d'unitat religiosa que imperava se signa el Tractat d'expulsió dels jueus d'Espanya. Qualsevol jueu que es trobi a Espanya després del 31 de juliol serà mort sense judici previ. Els jueus espanyols tenien tres mesos per convertir-se o marxar. No va haver-hi cap tipus de clemència, personalitats jueves com Isaac Abravanel¹⁰³ , personatge que juntament amb Abraham Senior, havien finançat la guerra de

¹⁰³ Choukroun, M.1997

Granada a la reina Isabel¹⁰⁴, i fins i tot nobles castellans i catalans van intentar canviar el final de la història jueva a la península, però tot va ser inútil. No van servir de res els ajunis dels rabins ni les oracions en els cementiris jueus, ni l'ajut econòmic dels dos personatges jueus citats; l'expulsió estava en marxa, els jueus feien nosa en un regne catòlic.

Segons recull Marisa Choukroun(1997) els jueus ho van haver de deixar tot, tan sols en el seu “nou” èxode podien portar un farcell, l'or, la plata, les cases, tot allò que generació rera generació havien acumulat va restar a la península.

Aquesta crueltat monàrquica es tapa dins la “gran i universal “ pietat cristiana dient que els dominics, aquells que tenien per tasca la reconversió, apenats tan sols volien que trobessin la llum de la fe. Lluís Marco i Dachs a *Els jueus i nosaltres* de 1977 ens diu: “*marxaven, uns caient i els altres aixecant-se, uns morint-se i els altres naixent; la resta restava malalta. No hi havia cap cristià que no patís per ells. I a tot arreu on anaven, els adjuraven que es convertissin. Alguns van acceptar el bateig i van poder quedar-se, però molt pocs; i els rabins anaven d'un lloc a l'altre animat-los, fent-los cantar*”

Però tot i les conversions el jueu acostuma a ser fidel a la seva tradició i molts d'ells van veure per darrera vegada , el 31 de juliol del 92, la terra de Sefarad i la catalana, que els havia vist créixer a ells i als seus familiars. Molts van marxar cap a Itàlia on un papa, curiosament valencià , Alexandre VI, el Papa Borja (1432-1503)els acull. La gran majoria, no obstant van refugiar-se a l'Imperi Otomà¹⁰⁵ en especial a l'actual Turquia, a Grècia, a Egipte, Palestina i al Nord d'Àfrica espacialment a Marroc.

El decret d'expulsió dels jueus espanyols s'adjunta al final¹⁰⁶ .

De no ser per la invasió francesa del 10 de juliol de 1462, ja hauriem acabat, no obstant aquesta data és més que important per parlar de l'expulsió dels jueus de Puigcerdà, bé de fet per parlar de l'expulsió jueva dels comptats del Rosselló i la Cerdanya.

Les tropes franceses el 10 de juliol del 1462 passen la frontera i ocupen per la força de les armes, comandats per Jacques d'Armanag, duc de Nemours i Comte de Castres¹⁰⁷, el Rosselló i la Cerdanya que passaran a mans del tirà Lluís XI(Louis XI). Però no tota la culpa és dels francesos. A Catalunya entre els anys 1462 o 1472 hi va haver la Guerra dels Remenses, i la Generalitat es va revelà contra Joan II(1398-1479), de la dinastia dels

¹⁰⁴ segons se'ns explica a : <http://sefarad.rediris.es/>

¹⁰⁵ com a nota curiosa i extra TFC dir que en el Llistat telefònic de la capital de l'actual Turquia hi ha centenars d'entrades en noms clarament sefardites o de jueus catalans, entre els quals i en gran nombre hi figura el nom de la meva família paterna Sahis.

¹⁰⁶ Annex 1

¹⁰⁷ <http://www.britannica.com/eb/article-9055239>

Trastàmars. És llavors quan Joan II signa l'any 1462 un tractat: "el Tractat de Baiona", per el qual Lluís XI, de qui vol aconseguir ajut, tindrà plens drets sobre el Rosselló i la Cerdanya. D'aquesta època en els arxius dels Pirineus Orientals de Perpinyà se'n guarden nombrosos documents que relaten la duresa d'un home: Boffillo de Judice. Tot i això per el que a nosaltres ens interessa poques són les referències als jueus. Segons Pierre Vidal(1997) el rei de France no s'ocupa massa d'aquesta comunitat i per tant fan vida normal.

Però aquesta normalitat es veu alterada per què són molts els jueus que arriben a Cerdanya i al Rosselló fugint de Torquemada i del seu edicte de 1492 i que els membres de les comunitats jueves han d'acollir a casa seva. Es té referència de jueus de Cervera, Saragossa, Barcelona, de Montsó, Estadilla, Tarragona i Girona que es dirigeixen cap a Perpinyà.¹⁰⁸

Aquesta nova onada jueva en els dos comptats fa esclatar de nou la por dels cristians que atemorits de quedar-se sense feina reclamen ajut al rei.

El 5 de setembre de 1492 el rei Carles VIII dóna a Pere Irraxeta l'ordre de perseguir els jueus expulsats d'Espanya que estan refugiats en els dos comptats. Però aquests refugiats van arribar amb una ma al davant i l'altre al darrera, ja s'ha dit que tan sols podien portar un farcell per marxar i per tant tot el que tenien havia quedat a Espanya. En arribar als nostres comptats els mateixos jueus van haver d'ajudar-los amb crèdits i préstecs. Així que aquest nou decret del 5 de setembre no va agradar massa als jueus dels comptats receptors que patien per no cobrar i en una reunió a la Sinagoga de Perpinyà van acordar que ningú marxés fins haver resolt el deute.

El 10 de gener de 1493 els comissaris de Carles VIII informen als jueus d'ambdós comptats que seran expulsats i que tots els seus béns seran confiscats en virtut de les cartes reials del 15 de setembre de 1492¹⁰⁹. Els jueus s'organitzen i decideixen demanar clemència al rei de França i es nomena com a arbitres a Joan Tarba i Gabriel Serradell.

El primer de febrer els dos arbitres arriben amb la primera sentència que deia que donat que hi havia molts jueus en els comptats, malalts i pobres, han de partir a finals de març de 1493 després de pagar 500 francs corrents a la Senyora de Foix i 12 escuts d'or de sol als arbitres. El 8 de febrer la sentència es notifica a Roger Dones.

¹⁰⁸ Vidal P(1997)

¹⁰⁹ Vidal, P.1997

Entre el 2 i el 3 de setembre de 1493 Carles VIII va retornar els comptats a la cort espanyola. Els reis catòlics van partir el dia 6 de Barcelona i van arribar a Perpinyà el dia 13 cap a les dues del migdia¹¹⁰

En el moment en que van arribar al Rosselló Ferran d'Aragó, el rei catòlic, tenia una missió: aplicar als jueus el mateix edicte que havien portat a terme el 31 de mars de 1492.

El 21 de setembre de 1493 el rei va ordenar que sortissin de tots els seus reialmes i terres i que per fer-ho disposaven de trenta dies. Prohibint que mai més tornessin a entrar, sota pena de mort, se'ls va permetre que s'emportessin tot el que poguessin però no l'or ni la plata. El document estava signat per Ferran el catòlic i escrit en català.

El 21 d'octubre de 1493 els jueus són reunits a la badia de Portvendes esperant marxar, però molts estan molt malalts i se'ls hi concedeix alguns dies abans d'embarcar-se direcció Nàpols.

Tot el que van deixar va ser rigorosament inventariat i apropiat: “ són stats stimats a DCCXXV liures e les mobles a CCCXXX liures a cerca” segons ens mostra una carta del 30 de desembre de 1493¹¹¹

Els jueus finalment van marxar a les acaballes de 1493 , ja que tot i que l'edicte fos de finals de setembre i la partida el 21 d'Octubre, es té constància de que amb data de 8 de novembre a Perpinyà encara hi havia 39 jueus¹¹².

El Call de Perpinyà va ser cedit, per ordre del rei, com a barri per les dones públiques i les instal·lacions ocupades per entitats públiques.

Els jueus definitivament es van allunyar de la Cerdanya i del Rosselló.

¹¹⁰ Vidal, P.1997

¹¹¹ Vidal, P.1997

¹¹² Vidal, P.1997

CONCLUSIÓ

Els nostres jueus van ser una mostra de la societat que va viure en un temps i en un lloc: Puigcerdà a l'Edat Mitjana.

Com a comunitat van ser un d'aquells sers socials que van deixar una forta petjada a la Vila. En honor a ells, tot i que en el lloc equivocat, hi ha una plaça que recorda el pas per el nostre poble, la plaça del Call, és dels pocs records que ens traslladen directament a l'època més esplendorosa de Puigcerdà.

La Plaça del Call, avui acull a tothom que vulgui passejar, seure, jugar, xerrar, pensar o simplement gaudir del sol de Cerdanya. És la representació plena del que va significar aquesta comunitat jueva per la Vila.

La feina feta ha volgut ser com la Plaça del Call, un treball per passejar per la història que va de 1260 a 1493 a través d'un fil conductor, els jueus.

L'assentament dels jueus a Puigcerdà ens demostra com la Vila en un determinat moment històric va ser més que la capital d'una àrea geogràfica: econòmicament va ser capdavantera, políticament privilegiada, pont entre cultures, nexa d'unió entre regnes, va significar el Nord, va ser, en definitiva una Vila important. Però la felicitat mai és eterna i Puigcerdà també va patir; de ben segur les ordenances reials de finals del XV van fer mal a la cultura, al mestissatge, a la unió, als hebreus, als cristians...a la història.

S'ha intentat entendre com i per què van establir-se a la Vila, per què van venir, com vivien, com eren, com menjaven, com es purificaven.....S'ha intentat pensar amb tot allò que van significar i que ara guarneix d'esplendor Puigcerdà. S'ha intentat pensar en la duresa que ha patit des de temps mítics el poble d'Israel, sempre fugint, marxant, escapant una vegada i una altra de l'odi terrenal. La seva història es va repetint, és un etern retorn. En definitiva, s'ha volgut conèixer una comunitat que va passar per Puigcerdà entre el 1260 i el 1493.

El primer capítol és un espai reservat a les generalitats del poble jueu.

S'ha estructurat en tres parts que s'han cregut eren representatives i a la vegada serveixen per centrar el tema del TFC:

L'origen de la comunitat, La religió i els costums, Els jueus en els regnes cristians i a l'Al- Andalus .

La primera part tracta del seu origen mític/històric com a comunitat, com a poble. Ens remuntem a fa uns 4000 anys en època dels patriarques Abraham, el seu fill Isaac i el nét Jacob. En aquest apartat s'explica la història fins l'any 70 de la nostre era.

La segona part d'aquest capítol tracta el tema de la religió, ja que per aquest poble és un apartat clau per entendre'ls com a comunitat. s'introdueixen conceptes com *Bar-Mitzbá*, *Nissím* , *Ketubá* , *Shabbát* , *El Rosh Ha Shaná* , *Yom Kippur* , *Shavuot* , *Hanuká* , *Purim* , *Tub'shevat* , *Peshá*.

També es fa referència als costums en especial al ritual *Kasher* que com sabem és més que una costum un punt bàsic per la comunitat.

La tercera part d'aquest capítol s'inicia amb una cronologia que barreja fets destacats de la història de Puigcerdà amb moments importants de la cultura jueva tan per el que fa a nivell local com a nivell de la Península ibèrica.

Seguidament s'ha parlat d'Al-Andalus i del regnes cristians contemporanis a l'època en la que es centra el TFC.

Del segon capítol m'agradaria destacar que estem acostumats a tractar el judaisme espanyol com si es tractés d'un bloc únic. Catalunya forma un bloc independent i a la vegada, la Cerdanya forma part d'una altre escissió de la Catalunya jueva, el cas dels jueus puigcerdanesos els hauríem de considerar jueus occitans més que sefardites.

Un altre punt interessant ha sigut respondre a les preguntes com arriben i per què escullen Puigcerdà per viure, és una altre de les respostes que ha mostrat el TFC. I que resumidament té dues respostes: La via històrica que s'ha d'anar a buscar en època romana i la via política que s'ha de dir es tractaria de famílies acollides que marxen d'altres regnes i que troben a Cerdanya un ambient menys hostil. La via històrica ens mostra el viatge geogràfic i històric que fan els jueus que un dia del segle XIII apareixeran a Puigcerdà, a la vegada aquest apartat ens serveix per completar la part històrica del poble jueu que en el capítol 1 havíem deixat a l'any 70 dC. La via política són les causes socials, polítiques i econòmiques que la Vila de Puigcerdà ofereix als nou vinguts: alta demografia, és una població estratègica (per controlar l'Ariège), per aquest motiu els governants, regnat rera regnat, van anar donant-li

franquícies i privilegis de tipus social, econòmic, administratiu o jurídic, juntament amb la concessió d'un mercat setmanal i dues fires per part de Jaume I, els ciutadans estaven eximits de prestar servei militar, econòmicament era una població forta, a més a més d'una causa de pes: els reis Lluís IX i el seu germà Alfons de Poitiers van establir una sèrie de mesures molt restrictives als jueus a França.

Les fonts històriques ens mostren un recull de dades que s'ha pogut extreure dels 22 registres notariais del XIII que van des de 1260 fins a 1299 així com en els *Libri Judeorum*, *Libri Firmitatis*, *Libri Extraneorum*, *Libri Debitorum* i el *Libri Testamentorum* fins 1351, també el registre de la cúria reial de la Vegueria de Cerdanya i el llibre de Consolat del XIV fins a 1351. Que ens serveixen per fonamentar el TFC

Destacar també d'aquest capítol que gràcies a un protocol, certament interessant, es pot saber d'on procedeix aquesta massa poblacional jueva i que queda perfectament reflectit en el *Libri Judeorum*: sembla ser que el protocol de l'escrivent manava que en els documents es fes servir una fórmula habitual : nom de l'escrivent i lloc d'on era originari , el nom del jueu, seguit del lloc d'origen la suma, la data de pagament i el nom del *fidejussor*. així que basant-nos en aquest protocol s'ha pogut establir l'origen d'alguns jueus de la Vila:

Procedents dels departaments francesos:

81(TARN): Soual, La Rochella i la possibilitat de Lunel i Lagrasse31(HAUTE GARONNE): Cintegabelle34(HÉRAULT): Caylar, Pézenas i la possibilitat de Lunel 9(ARIÈGE): Mazerès11(AUDE): Carcassona, i potser Lagrasse de l'Ariège66(PYRÉNÉES ORIENTALES): Elne, Perpinyà, Colliure, Vilafranca. I per la banda espanyola Berga i Camprodom.

El capítol del call que és per dir-ho d'alguna manera el cos del TFC. Es vol destacar que abans del regnat de Jaume el Conqueridor els jueus vivien disseminats entre els cristians. Dins l'apartat : L'espai físic: ubicació i descripció s'ha localitzat el Call de Puigcerdà a través de diferents fonts documentals i arqueològiques. El primer assentament jueu , la Mikvé inicial on es purificaven amb anterioritat a tenir la Mikvé dins el Call, el primer cementiri jueu situat a la mateixa zona, el cementiri posterior dins el terme municipal d'IX(actual Bourg-Madame, França).

Dins l'apartat Espai humà: relacions entre jueus i cristians; segregació o paral·lelisme? Es vol destacar: la situació política dels jueus que es troba entre dos pols íntimament lligats, d'una banda la dependència de la voluntat reial i de l'altra de l' *Universitas judeorum* que funciona paral·lelament a la *Universitas* cristiana. És a dir és una organització paral·lela a la cristiana.

La capa judaica va ser l'element distintiu més específic. Hem observat que no és fins a mitjans del XIV quan comencen a haver-hi "problemes" de segregació.

En la cobertura del *Libri Judeorum* apareix, la representació d'un jueu feta per l'escrivà del moment de Puigcerdà : apareix l'estrella de David que emmarca un home barbut i despentinat amb un nas prominent i corbat, aquesta no deixa de ser la mostra d'un odi que va creixent en el temps i que marcarà la gran segregació posterior.

L'afició per el joc, per el diner fàcil, seguint a Denjean (.2004) portava problemes dins de la mateixa comunitat jueva.

L'antroponímia jueva és fruit de multitud d'influències internes i externes; és un reflex de la seva pròpia identitat com a comunitat; de la seva eterna dualitat: la realitat i la tradició. És a la vegada la mostra de la diferència, el tret distintiu, per excel·lència. Si prenem la llista de persones jueves instal·lades a Puigcerdà observem com "Cohen", "Levi", "Astruch", "Abraham", "Crexet", "Vidal" són noms en primer o segon lloc molt usats. A Puigcerdà com en altres viles cristianes els "Compte", "Cresques", "Crexet", "Petit", "Perez", "Vital", catalanització o occitanització del hebreu "Hayyim" que vol dir vida també "Astruch", "Czasala", " els derivats de bon com "Bonet", "Bonmacip", "Bonafos", són o poden ser jueus. No hi ha cap jueu que es digui "Pere", mentre que tenim cristians que es diuen "Salomé .

Sobre el món del crèdit s'ha optat per fer-ne una lectura en clau d'integració / segregació vers l'altra comunitat i a més s'ha observat la participació de la dona jueva com a part activa d'aquest món.

Dins de l'apartat ESPAI MATERIAL s'ha observat l'arqueologia de la zona que recull des de l'Urbanisme, passant per l'aixovar així com les restes alimentàries. La troballa que va posar sobre la pista del Call als arqueòlegs, va ser un conjunt de cases que presentaven una estructura ben diferent del que podia ser un convent, la

trobada de l'aixecament d'una Vila nova, extra mur, molt ordenada i creada amb un mateix patró, els habitatges s'orienten nord-sud i els carrers est-oest i la clau de tot: la trobada de la llàntia de *hannukah* o del segell àrab.

El darrer capítol es va optar per dividir-lo en dos apartats:

La Inquisició:és en aquest apartat on s'aprofita per parlar de la Pesta Negra. Els jueus en són els menys afectats, a dins els Calls tenen pous propis i un fil d'aigua tal i com em vist en el cas del Call de Puigcerdà i a més tenen unes normes higièniques que la població cristiana no té i que inicialment els salva de la mort per pesta. La ignorància cristiana els condemna i els acusa de tots els seus mals, se'ls hi atribueix la infecció de les aigües i en definitiva se'ls culpa de la mort cristiana.

En aquest període Puigcerdà entra en crisi: dos terratrèmols pràcticament seguits, un l'any 1427 i l'altre el 1428 que juntament amb les pestes de 1347-51, 1362-63, 1371, 1410, 1429, 1430, 1439, 1448, 1465, 1476, 1483-86 i 1493-97 fan que la Vila pateixi uns moments difícils.És en aquest període i forçats per una dura situació que molts jueus decideixen marxar abans que convertir-se.

La Inquisició que inicialment volia combatre els càtars, s'acaba convertint en un tribunal eclesiàstic encarregat de vetllar per la puresa de la fe i reprimir les heretgies amb mètodes contundents i poc respectuosos en especial contra els jueus.

Els principals Inquisidors de Cerdanya van ser Fra Albert Just (Frati Alberto Iusti) , de l'any 1324 fins el 1384 era Jaume Domènech, l'any 1395 Pere Riba, *Petrus Rippe*. Altres van ser Bartolomeu Ferrer i Pere Solà.

També s'ha pogut localitzar un convers de nom, Pere Gironí, que es va convertir el 1371 juntament amb la seva família.

L'Expulsió

El 31 de març de 1492, es signa el Tractat d'expulsió dels jueus d'Espanya, però Puigcerdà no s'hi veu afectada. La invasió francesa del 10 de juliol de 1462, en té la culpa. Les tropes franceses passen la frontera i ocupen per la força de les armes, el Rosselló i la Cerdanya passen a mans del tirà Lluís XI(Louis XI). A més Joan II signa l'any 1462 un tractat: "el Tractat de Baiona", per el qual Lluís XI , de qui vol aconseguir ajut, tindrà plens drets sobre el Rosselló i la Cerdanya.

Aquest fet fa que molts jueus sefardites arribin a Cerdanya fugint de Torquemada, fet que atemoreix de nou als cristians i fa que hi hagi molt malestar. Els jueus finalment van marxar a les acaballes de 1493 , tot i que l'edicte fos de finals de setembre i la partida el 21 d'Octubre, es té constància de que amb data de 8 de novembre a Perpinyà encara hi havia 39 jueus .

Annex 1

EL DECRETO DE EXPULSIÓN¹¹³:

Los Reyes Fernando e Isabel, por la gracia de Dios, Reyes de Castilla, León, Aragón y otros dominios de la corona- al príncipe Juan, los duques, marqueses, condes, ordenes religiosas y sus Maestres,... señores de los Castillos, caballeros y a todos los judíos hombres y mujeres de cualquier edad y a quienquiera esta carta le concierna, salud y gracia para él.

Bien es sabido que en nuestros dominios, existen algunos malos cristianos que han judaizado y han cometido apostasía contra la santa fe Católica, siendo causa la mayoría por las relaciones entre judíos y cristianos. Por lo tanto, en el año de 1480, ordenamos que los judíos fueran separados de las ciudades y provincias de nuestros dominios y que les fueran adjudicados sectores separados, esperando que con esta separación la situación existente sería remediada, y nosotros ordenamos que se estableciera la Inquisición en estos dominios; y en el término de 12 años ha funcionado y la Inquisición ha encontrado muchas personas culpables además, estamos informados por la Inquisición y otros el gran daño que persiste a los cristianos al relacionarse con los judíos, y a su vez estos judíos tratan de todas maneras a subvertir la Santa Fe Católica y están tratando de obstaculizar cristianos creyentes de acercarse a sus creencias.

Estos Judíos han instruido a esos cristianos en las ceremonias y creencias de sus leyes, circuncidando a sus hijos y dándoles libros para sus rezos, y declarando a ellos los días de ayuno, y reuniéndoles para enseñarles las historias de sus leyes, informándoles cuando son las festividades de Pascua y como seguirla, dándoles el pan sin levadura y las carnes preparadas ceremonialmente, y dando instrucción de las cosas que deben abstenerse con relación a alimentos y otras cosas requiriendo el seguimiento de las leyes de Moisés, haciéndoles saber a pleno conocimiento que no existe otra ley o verdad fuera de esta. Y así lo

¹¹³ <http://sefarad.rediris.es/>

hace claro basados en sus confesiones de estos judíos lo mismo a los cuales han pervertido que ha sido resultado en un gran daño y detrimento a la santa fe Católica, y como nosotros conocíamos el verdadero remedio de estos daños y las dificultades yacían en el interferir de toda comunicación entre los mencionados Judíos y los Cristianos y enviándolos fuera de todos nuestros dominios, nosotros nos contentamos en ordenar si ya dichos Judíos de todas las ciudades y villas y lugares de Andalucía donde aparentemente ellos habían efectuado el mayor daño, y creyendo que esto seria suficiente de modo que en esos y otras ciudades y villas y lugares en nuestros reinos y nuestras posesiones seria efectivo y cesarían a cometer lo mencionado. Y porque hemos sido informados que nada de esto, ni es el caso ni las justicias hechas para algunos de los mencionados judíos encontrándolos muy culpables por lo por los susodichos crímenes y transgresiones contra la santa fe Católica han sido un remedio completo obviar y corregir estos delitos y ofensas. Y a la fe Cristiana y religión cada día parece que los Judíos incrementan en continuar su maldad y daño objetivo a donde residan y conversen; y porque no existe lugar donde ofender de mas a nuestra santa creencia, como a los cuales Dios ha protegido hasta el día de hoy y a aquellos que han sido influenciados, deber de la Santa Madre Iglesia reparar y reducir esta situación al estado anterior, debido a lo frágil del ser humano, pudiese ocurrir que podemos sucumbir a la diabólica tentación que continuamente combate contra nosotros, de modo que, si siendo la causa principal los llamados judíos si no son convertidos deberán ser expulsados de el Reino.

Debido a que cuando un crimen detestable y poderoso es cometido por algunos miembros de algún grupo es razonable el grupo debe ser absuelto o aniquilado y los menores por los mayores serán castigados uno por el otro y aquellos que permiten a los buenos y honestos en las ciudades y en las villas y por su contacto puedan perjudicar a otros deberán ser expulsados del grupo de gentes y a pesar de menores razones serán perjudiciales a la República y los mas por la mayoría de sus crímenes seria peligroso y contagioso de modo que el Consejo de hombres eminentes y caballeros de nuestro reinado y de otras personas de conciencia y conocimiento de nuestro supremo concejo y después de muchísima deliberación se acordó en dictar que todos los Judíos y Judías deben abandonar nuestros reinados y que no sea permitido nunca regresar.

Nosotros ordenamos además en este edicto que los Judíos y Judías cualquiera edad que residan en nuestros dominios o territorios que partan con sus hijos e hijas, sirvientes y familiares pequeños o grandes de todas las edades al fin de Julio de este año y que no se atrevan a regresar a nuestras tierras y que no tomen un paso adelante a traspasar de la manera

que si algún Judío que no acepte este edicto si acaso es encontrado en estos dominios o regresa será culpado a muerte y confiscación de sus bienes.

Y hemos ordenado que ninguna persona en nuestro reinado sin importar su estado social incluyendo nobles que escondan o guarden o defiendan a un Judío o Judía ya sea públicamente o secretamente desde fines de Julio y meses subsiguientes en sus hogares o en otro sitio en nuestra región con riesgos de perder como castigo todos sus feudos y fortificaciones, privilegios y bienes hereditarios.

Hágase que los Judíos puedan deshacerse de sus hogares y todas sus pertenencias en el plazo estipulado por lo tanto nosotros proveemos nuestro compromiso de la protección y la seguridad de modo que al final del mes de Julio ellos puedan vender e intercambiar sus propiedades y muebles y cualquier otro articulo y disponer de ellos libremente a su criterio que durante este plazo nadie debe hacerles ningún daño, herirlos o injusticias a estas personas o a sus bienes lo cual seria injustificado y el que transgrediese esto incurrirá en el castigo los que violen nuestra seguridad Real.

Damos y otorgamos permiso a los anteriormente referidos Judíos y Judías a llevar consigo fuera de nuestras regiones sus bienes y pertenencias por mar o por tierra exceptuando oro y plata, o moneda acuñada u otro articulo prohibido por las leyes del reinado.

De modo que ordenamos a todos los concejales, magistrados, caballeros, guardias, oficiales, buenos hombres de la ciudad de Burgos y otras ciudades y villas de nuestro reino y dominios, y a todos nuestros vasallos y personas, que respeten y obedezcan con esta carta y con todo lo que contiene en ella, y que den la clase de asistencia y ayuda necesaria para su ejecución, sujeta a castigo por nuestra gracia soberana y por la confiscación de todos los bienes y propiedades para nuestra casa real y que esta sea notificada a todos y que ninguno pretenda ignorarla, ordenamos que este edicto sea proclamado en todas las plazas y los sitios de reunión de todas las ciudades y en las ciudades principales y villas de las diócesis, y sea hecho por el heraldo en presencia de el escribano público, y que ninguno o nadie haga lo contrario de lo que ha sido definido, sujeto al castigo de nuestra gracia soberana y la anulación de sus cargos y confiscación de sus bienes al que haga lo contrario.

Y ordenamos que se evidencie y pruebe a la corte con un testimonio firmado especificando la manera en que el edicto fue llevado a cabo.

Dado en esta ciudad de Granada el Treinta y uno día de marzo del año de nuestro señor Jesucristo de 1492.

Firmado Yo, el Rey, Yo la Reina, y Juan de la Colonia secretario del Rey y la Reina quien lo ha escrito por orden de sus Majestades.

BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA

BIBLIOGRAFIA

- Alberch i Fugueres, Ramon.** (1985). *Els jueus a les terres gironines*. Girona: Diputació de Girona: Caixa d'Estalvis de Girona.
- Angeles Masiá, M. De Los.** (1953-13). Aportaciones al estudio del call gerundense. *Sefarad*, nº13, 2 (287--310).
- Baer, Yitzhak.** Traducció de Jose Luís Lacave (1998). *Historia de los judíos en la España cristiana*. Barcelona: Riopiedras.
- Batlle Gallart, Carmen.** (1959-19). Solución al problema de las dos sinagogas de Gerona. *Sefarad*, nº19, 2 (301-323).
- Batlle Prats, Luís.** (1945-5). Noticias sobre la aljama de Gerona a fines del siglo XIV. *Sefarad*, nº5, 1 (131-148).
- Bédarride, J.** (1863). Les Juifs en France, en Italie, et en Espagne. Recherches sur leur Etat depuis leur Dispersion jusqu'à nos Jours, sous le rapport de la Législation, de la Littérature et du Commerce. *Edinburgh Review*, nº117-339 Gener 1863 (180-209).
- Bosom, Sebastià.**(1982). Homes i oficis de Puigcerdà al segle XIV. Puigcerdà. Estudis ceretans.
- Burke, Peter.** (1993). *Formas de hacer historia*. Madrid: Alianza Ed.
- Burke, Peter.** (2000). *Formas de historia cultural*. Madrid: Alianza Ed.
- Burns, Robert I.** (1998-18). The Friars of the Sack in Puigcerdà. A lost chapter of 13th Century religious history. *Anuario de estudios medievales*, nº18, (217-228).
- Burns, Robert I.** (2003). *Els jueus a la cultura notarial: testaments jueus llatinitzats a la Corona d'Aragó, 1250-1350*. València: Tres i quatre.
- Castaño, Javier.** (1994-24). Gerus Sefarad (La expulsión de los judíos de España). *Anuario de estudios medievales*, ressenya del llibre de **Haim Beinart**. nº24 (1018-1022).
- Choukroun, Marisa.** (1997). *Els jueus catalans de llur arribada a llur expulsió*. Perpinyà : Centre de Documentació i d'Animació de la Cultura Catalana, Regiduria de Cultura catalana de la vila de Perpinyà.

Delcor, Mathias. (1966-26). Les juifs de Puigcerdà au XIIIe siècle . *Sefarad*, n°26, 1 (17-49).

Denjean, Claude. (1994). *Juifs et chrétiens: de Perpignan a Puigcerda*. Canet: Editorial Trabucaire.

Ladero Quesada, Miguel Angel. (1993-53). La expulsión de los judíos del Reino de Aragón. *Hispania (Madrid)*, ressenya del llibre de **Motis Dolader**. n°53 (358-361).

Marqués Casanovas, Jaime. (1965-25). Los judíos de Gerona en el siglo XI. *Sefarad*, n°25, 1 (46-58).

Mercadal, Oriol. (1994). *Coneguem els jueus i els franciscans a Puigcerdà: Segles XIII-XVI*. Puigcerdà: ajuntament de Puigcerdà, Arxiu històric.

Millás-Batlle. (1952-12). Un alboroto contra el call de Gerona en el año 1331. *Sefarad*, n°12, 2 (297-337).

Puig i Oliver Jaume de. (2003-22). El Pagament dels inquisidors a la Corona d'Aragó durant els segles XIII i XIV. *Arxius de textos catalans antics*(22) (175-222).

Riera i Sans, Jaume. (1987). *Catalunya i els jueus*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de comerç i turisme.

Romano, David. (1979- 39). Aljama frente a judería, call y sus sinónimos. *Sefarad*, n°39, 2 (347-355).

Saïge, G. (1883). Les Juifs du Languedoc antérieurement au 14e siècle. *Edinburgh Review*, n°159-326 Abril 1884 (365-389).

Sales, Núria. (1991-148). Calls jueus a Catalunya. *L'avenç*, n°148 maig 1991 (48-51).

Sanpere-Moïse Schwab, Ag. Durán. (1974-34). Les juifs à Cervera et dans d'autres villes catalanes. *Sefarad*, n°34, 1 (79-115).

Vidal Pierre. (1992). *Les juifs des anciens comtés de Roussillon et Cerdagne*. Perpignan: Mare Nostrum.

WEBGRAFIA

<http://sefarad.rediris.es/>

<http://www.a-ver.net/cerdanya/TextoSub.aspx?SubAp=12&IdTxt=83>

http://www.bcn.es/publicacions/b_mm/bmm59/bmm59_8.htm

<http://www.geocities.com/CapitolHill/Lobby/2679/alimentacionjudia.htm>

<http://www.pere.casanellas.com>

<http://www.univ-tlse2.fr/framespa/index.php>

